

Ks. WŁADYSŁAW ŁYDKA

„CIAŁO CHRYSYDUSA” JAKO OKREŚLENIE KOŚCIOŁA. WSPÓŁCZESNE INTERPRETACJE TEOLOGICZNE I ICH OCENA W ŚWIETLE VATICANUM II

Obraz „ciała Chrystusa” zajmuje niezwykle ważne miejsce w listach św. Pawła i w jego teologii Kościoła oraz stał się jedną z naczelnych kategorii w eklezjologii XX w. Nauka o Kościele jako o ciele Chrystusa rozwinęła się bardzo w okresie międzywojennym i znalazła swoje apogeum w encyklice Piusa XII „Mystici Corporis” z 29 czerwca 1943 r. Encyklika opierając cały swój wykład o naturze Kościoła o biblijną w zasadzie ideę mistycznego ciała Chrystusa i utożsamiając ściśle tę ideę z pojęciem Kościoła rzymsko-katolickiego dała impuls do dalszych badań zarówno biblijnych jak i ściśle eklezjologicznych nad samym obrazem „Ciała Chrystusa” i nad jego wartością dla opisu czy określenia Kościoła. Badania te rozwijały się zwłaszcza w latach następujących bezpośrednio po opublikowaniu encykliki, gdyż później w okresie bezpośrednio poprzedzającym Sobór zaczęto coraz więcej uwagi poświęcać innej biblijnej kategorii eklezjologicznej, mianowicie pojęciu „Ludu Bożego”. Sobór w Konstytucji dogmatycznej o Kościele jakkolwiek wysunął na czoło biblijną ideę Ludu Bożego i jakkolwiek scharakteryzował wiele obrazów biblijnych mówiących o Kościele, to jednak obrazowi „ciała Chrystusa” poświęcił sporo miejsca i zanalizował go dość wszechstronnie. Warto będzie przedstawić dokładniej badania teologów, zarówno biblistów jak i eklezjologów nad wyrażeniem „ciało Chrystusa” i nad jego wartością jako opisu czy określenia Kościoła, a także ocenić wyniki tych badań, zwłaszcza przez ich porównanie z wywodami soborowej Konstytucji o Kościele.

I. WSPÓŁCZESNE INTERPRETACJE GENEZY ORAZ ISTOTNEGO SENSU
WYRAŻENIA „CIAŁO CHRYSYUSA”

Teologowie współcześni analizują bardzo wszechstronnie nazwę Kościoła jako „ciała Chrystusa”, zajmują się gruntownie najrozmaitszymi aspektami tego wyrażenia.

Wielu teologów i egzegetów usiłuje wyjaśnić, skąd św. Paweł zaczerpnął metaforę „ciała Chrystusa”¹. Jedna grupa autorów szuka genezy tej metafory w kulturze hellenistycznej. Niektórzy stwierdzają ogólnie, że św. Paweł posłużył się obrazem ciała rozpowszechnionym od wieków na Wschodzie i w Rzymie². Inni mówią konkretnie o wpływie mitów gnostyckich lub poglądów stoickich na nauczanie św. Pawła. Oddziaływanie gnostycyzmu na poglądy Apostoła przyjmuje niewielu autorów³. Większa ich liczba uznaje wpływ stoicyzmu, zwłaszcza w postaci

¹ Z obszerniejszych opracowań problemu genezy terminu „Ciało Chrystusa” por. m. in. W. Beinert, *Um das dritte Kirchenattribut. Die Katholizität der Kirche im Verständnis der evangelisch-lutherischen und römisch-katholischen Theologie der Gegenwart*, Essen 1964, s. 339—340; A.M. Dubarle, *L'origine dans l'Ancien Testament de la notion Paulinienne de l'Eglise, corps du Christ*, w: *Studiorum Paulinorum Congressus Internationalis Catholicus*, vol. I, Roma 1963, s. 231—232; J. Dupont, *Gnosis. La connaissance religieuse dans les épîtres de saint Paul*, Louvain-Paris 1949, s. 427—453; O.A. Jankowski, *Listy więzienne św. Pawła. Wstęp — Przekład z oryginału — Komentarz*, Poznań 1962, s. 563—568; L. Malevez, *L'Eglise, corps du Christ. Sens et provenance de l'expression chez saint Paul*, „*Recherches de Science Religieuse*” 32 (1944) 27—94; L. Ouellette, *L'Eglise, corps du Christ. Origine de l'expression chez saint Paul*, w: *L'Eglise dans la Bible. Communications présentées à la XVII-e réunion annuelle de l'Acebac*, Paris — Bruges 1962, s. 85—93; J. Reuss, *Die Kirche als Leib Christi und die Herkunft dieser Vorstellung bei dem Apostel Paulus*, „*Biblische Zeitschrift*” 2 (1958) 103—127; ks. F. Szreder, *Ważniejsze metafory eklezjologiczne w Piśmie św.*, „*Ruch Biblijny i Liturgiczny*” 15(1962) 325—326; P. Tena Garriga, *La palabra „Ecclesia”*. *Estudio historico-teológico*, Barcelona 1958, s. 189—190.

² Por. np. A. Darquennes, *La définition de l'Eglise d'après saint Thomas d'Aquin* w: *L'Organisation corporative du Moyen-Age à la fin de l'Ancien Régime*, Louvain 1943, s. 6. 31—35; W. Grossouw, *Kirche*, w: *Bibel-Lexikon* (hrsg. von H. Haag), *Einsiedeln* 1956, kol 922—923; G. Philips, *La Sainte Eglise catholique*, Tournai-Paris 1947, s. 181—183; J. Schmid, *Kirche. I. Biblisch*, w: *Handbuch theologischer Grundbegriffe* (hrsg. H. Fries), München 1962, Bd. I, s. 793; Gerardo del S. Cuore (Sciarretta), *La croce e la Chiesa nella teologia di S. Paolo*, Roma 1952, s. 141; M. Villain — J. de Baciocchi, *La vocation de l'Eglise. Etude biblique*, Paris 1954, s. 93. 97. Ostatni cztery autorzy zaznaczają jednak, że Paweł nadał temu obrazowi o wiele głębszy sens.

³ H. Schlier (por. m. in. *Der Brief an die Epheser*, Düsseldorf 1958², s. 92—94; *Die Kirche nach dem Brief an die Epheser*, w: H. Schlier, *Die Zeit der Kirche. Exegetische Aufsätze und Vorträge*, Freiburg 1958², s. 161—163, 165—166), R. Völkl (por. *Christus und Welt nach dem Neuen Testament*, Würzburg 1964, s. 311—312) i ze starszych autorów A. Wikenhauser (por. *Die Kirche als der mystische Leib Christi nach dem Apostel Paulus*, Münster 1940², s. 232—240) mówią bardzo wyraźnie o wpływie gnostyycznym, natomiast L. Cerfaux (por. *Le Christ dans la theologie de saint Paul*, Paris 1954², s. 266), J.J. King (por. *Towards an adequate Concept of Church*, „*The Thomist*” 27 (1963) 12) i M. Schmaus (por. *Katholische Dogmatik*, Bd III 1, München 1958², s. 289—290) uznają tylko ten wpływ za prawdopodobny. Częściowy wpływ gnostycyzmu uznaje też B. Hanssler (por. *Das Gottesvolk der Kirche*, Düsseldorf 1960, s. 35—36).

zwulgaryzowanej, dość rozpowszechnionej w hellenistycznym świecie⁴. Druga grupa autorów szuka genezy Pawłowego pojęcia „ciała Chrystusa” raczej w myśli semickiej: w terminologii biblijnej i judaistycznej. Jedni uznają łączny wpływ hellenizmu, względnie stoicyzmu oraz myśli semickiej na nauczanie św. Pawła⁵. Inni raczej mniej lub bardziej wykluczają wpływ hellenizmu⁶. Trzecia wreszcie grupa autorów uznaje, że obraz „ciała” odniesiony do Kościoła jest oryginalną koncepcją samego św. Pawła. Autorowie ci przeważnie nie zaprzeczają wpływom kultury hellenistycznej lub myśli semickiej na nauczanie św. Pawła, ale mocno ograniczają ich znaczenie⁷. Wielu teologów podkreśla raczej, że na powstanie koncepcji Pawłowej decydujący wpływ miała wizja pod Damaszkiem⁸ lub też przeżywanie uczestnictwa w Eucharystii⁹.

W związku z problemem genezy Pawłowego wyrażenia „ciało Chrystusa” teologowie zastanawiają się również, czy wyrażenie to ma to samo znaczenie we wszystkich listach św. Pawła, czy też w napisanych później listach więziennych (Ef i Kol) nabrało nowego, głębszego znaczenia w porównaniu z wcześniejszymi tzw. wielkimi listami (Rzym i

⁴ Por. m. in. J. Auer, *Corpus Christi Mysticum. Das „Leib Modell” in seiner Bedeutung für das Verständnis der Kirche und ihrer Ämter*, w: *Die Kirche und ihre Ämter und Stände. Festgabe J. Kard. Frings, Köln 1960*, s. 4—5; L. Cerfaux, dz. cyt. s. 264—265; Tenze *La théologie de l’Eglise suivant saint Paul*, Paris 1965², s. 202—215; ks. E. Dąbrowski, *Listy do Koryntian. Wstęp — Przekład z oryginału — Komentarz*, Poznań 1965, s. 251; J. Dupont, dz. cyt., s. 430—431. 449—452; W. Goossens, *L’Eglise corps du Christ d’après saint Paul*, Paris 1949, s. 80—87; S. Lyonnet, *Il Mistero della Chiesa secondo San Paolo*, „*Biblia e Oriente*” 6 (1964) 183—184, 188; L. Malevez, art. cyt., s. 77—83; H. Paradis, *Le Christ tête de l’Eglise selon les Epîtres aux Colossiens et aux Ephésiens*, w: *L’Eglise dans la Bible*, s. 96. 109. 113—114. Częściowy wpływ stoicyzmu uznają też m. in. P. Benoit, *L’horizon paulinien de l’épître aux Ephésiens*, w: P. Benoit, *Exégèse et théologie*, Paris 1961, t. II, s. 72; Tenze, *Corps, Tête, Plérôme dans les épîtres de la captivité*, tamże, t. II, s. 109—110. (W pierwszej pracy Benoit uważa koncepcję Pawłową za połączenie idei stoickiej z myślą chrześcijańską, w drugiej natomiast twierdzi, że porównanie stoickie było dla św. Pawła tylko formą literacką dla wyrażenia oryginalnej myśli chrześcijańskiej); Y. Congar, *Peut-on définir l’Eglise? Destin et valeur de quatre notions qui s’offrent à le faire*, w: Y. Congar, *Sainte Eglise. Etudes et approches ecclésiologiques*, Paris 1963, s. 29; B. Hanssler, dz. cyt., s. 35—36; J.J. King, art. cyt., s. 12; F. Mussner, *Christus, das All und die Kirche*, Trier 1955, s. 134—137; H. Schlier, *Der Brief an die Epheser* s. 95; Tenze, *Corpus Christi*, w: *Reallexikon für Antike und Christentum*, t. III, Stuttgart 1957, s. 430—444; M. Schmaus, dr. cyt., Bd III/1, s. 259—262; V. Warnach *Kirche*, w: *Bibeltheologisches Wörterbuch* (hrsg. J.B. Bauer), Graz-Wien-Köln 1967³, s. 820; A. Wikenhauser, dz. cyt., s. 130—143.

⁵ Por. m. in. P. Benoit, *L’horizon paulinien de l’épître aux Ephésiens*, s. 72; J. de Fraine, *Adam et son lignage. Etudes sur la notion de „personnalité corporative” dans la Bible*, Bruges 1959, s. 206—207; L. Malevez, art. cyt., s. 77—92; Ch. Moeller, *Mentalité moderne et Évangélisation. Dieu, Jesus-Christ, Marie, l’Eglise*, Bruxelles 1962², s. 318; M. Schmaus, dz. cyt., Bd. III/1, s. 270.

⁶ D.C. Lialine twierdzi np., że Paweł był albo pod wpływem hellenizmu, albo pod wpływem myśli semickiej (por. *Une étape en ecclésiologie. Réflexions sur l’encyclique „Mystici Corporis”, „Irénikon”* 19 (1946) 138). B.M. Ahern (por. *The Christian Union with the Body of Christ*, „*The Catholic Biblical Quarterly*” 23 (1961) 199—209), P. Benoit (w późniejszych pismach; por. *Corps, Tête, Plérôme dans les épîtres de la captivité*, s. 109—110), Y. Congar (por. art. cyt., s. 29), O.A. Jankowski (por. dz. cyt., s. 563), ks. F. Szreder (por. art. cyt., s. 325—326) i V. Warnach (por.

art. cyt., s. 820—821) uznają jakiś tylko drugorzędny wpływ stoicyzmu na św. Pawła obok zasadniczego wpływu myśli semickiej. J. Bonsirven (por. *Theologie du Nouveau Testament*, Paris 1962², s. 332, 334), O. Casel (por. *Le Mystère de l'Eglise. Union de Dieu et des hommes*, Tours 1965, s. 300—303. Wyd. niemieckie Mainz 1961), P. Dacquino (por. *Ecclesia corpus Christi secundum Apostolum Paulum, „Verbum Domini”*, 38(1960) 296—297), A.M. Dubarle (por. dz. cyt., s. 239—240), J. Reuss (por. art. cyt., s. 115—118) i L. Vagagini (por. *Chiesa*, w: *Dizionario Biblico*, Roma 1957, s. 130) w ogóle pomijają wpływ kultury helleńskiej na terminologię Pawła; warto zaznaczyć, że J. Reuss (por. art. cyt., s. 116—118), podobnie zresztą jak J. de Fraine (por. dz. cyt., s. 106—207) twierdzą, iż Paweł przyjął w swych listach starotestamentalne pojęcie tzw. „osoby zbiorowej” (*Corporate personality*). Niektórzy autorowie jak J. Dupont (por. dz. cyt., s. 430—431, 438, 440, 452—498), W. Goossens (por. dz. cyt., s. 85—89) i H. Paradis (por. art. cyt., s. 112—113) twierdzą, że z myśli semickiej Paweł zaczerpnął samo pojęcie „głowy”, natomiast pojęcie „ciała” zapożyczył od stoików. Zupełnie natomiast przeciwną opinię wypowiedział P. Amiot (por. *Les idées maîtresses de saint Paul*, Paris 1959, s. 161—166, 168 n. 1). O możliwościach jakiegoś wpływu poglądów medycyny greckiej na Pawłowe pojęcie „głowy” pisze również H. Paradis (por. art. cyt., s. 114), J. Reuss (por. art. cyt., s. 126) i J. M. R. Tillard (por. *L'Eucharistie, Pâque de l'Eglise*, Paris 1964, s. 47). Dość odosobniony pogląd głosi R. Schackenburg; twierdzi mianowicie, że u podłoża Pawłowej koncepcji ciała tkwi mit o Pracłowieku, ale nie wiadomo, czy pochodzenia gnostyckiego, czy tej judaistycznej (por. *Gestalt und Wesen der Kirche nach dem Epheserbrief, „Catholica”* 15(1961) 104—120; *Gottesherrschaft und Reich. Eine Biblischtheologische Studie*, Freiburg 1961², s. 212—223; *Die Kirche im Neuen Testament. Ihre Wirklichkeit und theologische Deutung, ihr Wesen und Geheimnis*, Freiburg 1961 (Przedruk: Leipzig 1966), s. 155; *Wesenszüge und Geheimnis der Kirche nach dem Neuen Testament*, w: F. Holböck — Th. Sartory, *Mysterium Kirche in der Sicht der theologischen Disziplin*, Salzburg 1962, s. 180—181).

⁷ Np. P. Benoit (por. *Corps, Tête, Plérôme dans les épîtres de la captivité*, s. 109—110), J. de Fraine (por. dz. cyt., s. 206—207), L. Malevez (por. art. cyt., s. 77—92) i ks. F. Szreder (por. art. cyt., s. 326) mówią o wpływach helleńskich i semickich, ale stwierdzają, że podkreślenie w pojęciu „ciała” mistycznej jedności chrześcijan z Chrystusem było oryginalną koncepcją św. Pawła. L. Cerfaux (por. *Le Christ dans la théologie de saint Paul*, s. 264—266; *La théologie de l'Eglise suivant saint Paul*, s. 202—215), W. Goossens (por. dz. cyt., s. 35—36), J.J. King, (art. cyt., s. 12) i F. Mussner (dz. cyt., s. 134—137, 140) podkreślają, jak widzieliśmy, wpływ stoicyzmu (i częściowo gnostycyzmu), ale mówią też o oryginalności Pawłowego pojęcia „ciała”. Podobnie F. Amiot (por. dz. cyt., s. 161—163), A.M. Dubarle (por. art. cyt., s. 239—249) i Reuss (por. art. cyt., s. 115—118, 124—126), mimo iż, jak widzieliśmy, podkreślali wpływ myśli semickiej, mówią, że Paweł przedstawia w pojęciu ciała specyficznie chrześcijańską koncepcję nadprzyrodzonej jedności z Chrystusem. Wreszcie W. Grossouw (por. art. cyt., s. 922—923) i W. Beinert (por. dz. cyt., s. 340) piszą ogólnie, że z pojęć obiegowych powstałych być może w różnych środowiskach myślowych Paweł stworzył zupełnie nową, specyficznie chrześcijańską koncepcję ciała Chrystusa.

⁸ Por. m. in. E. B. Allo *L'„évolution” de l'évangile de Paul, „Vivre et penser”* 1(1941) 59, 169; A.M. Dubarle, art. cyt., s. 239—240; F.X. Durwell, *La résurrection de Jésus mystère de salut, Le Puy — Lyon — Paris, 1961⁶*, s. 206—207; O.A. Jankowski, dz. cyt., s. 568; J.J. King, art. cyt., s. 12.

⁹ Por. m. in. F. Amiot, dz. cyt., s. 161—163, 168, 194—195; L. Cerfaux *Le Christ dans la théologie de saint Paul*, s. 264—265; Tenże, *La théologie de l'Eglise suivant saint Paul*, s. 202—215; A.M. Dubarle, art. cyt., s. 239—240; W. Goossens, dz. cyt., s. 80—87; B. Hanssler, dz. cyt., s. 35—36; L. Malevez, art. cyt., s. 77—83; L. Ouellette, art. cyt., s. 90—93.

¹⁰ Por. np. E.B. Allo, art. cyt., s. 169; Tenże, *Récension, „Vivre et penser”* 3 (1943—1944) 148; J. Bonsirven, dz. cyt., s. 336—337; Tenże, *L'Evangile de Paul*, Paris 1947, s. 216—229; E. Mersch, *Le Corps mystique du Christ. Etude de théologie historique*, Paris 1936, t. I, s. 162—165; A. Wikenhauser, dz. cyt., s. 188—191; Th. Zapelena, *Vos estis corpus Christi* (1 Cor 12, 27), „*Verbum Domini*” 37(1959) 78—95, 162—170. (Allo i Zapelena polemizują ostro z nową interpretacją tekstów pawłowych podaną przez L. Cerfaux).

1 Kor). Niektórzy, starsi autorowie, przyjmują pogląd tradycyjny, iż doktryna Pawłowa nie uległa jakiegś zasadniczej ewolucji¹⁰. Inni natomiast idąc za wywodami L. Cerfaux wykazują rozwój i zmianę znaczenia pojęcia „ciało Chrystusa”¹¹. Wielu autorów zajmuje stanowisko pośrednie mówiąc tylko o pewnym pogłębieniu idei ciała Chrystusa¹². Zwolennicy niezmiennej w istocie koncepcji ciała Chrystusa we wszystkich listach Pawłowych twierdzą też, że Apostoł już w wielkich listach (zwłaszcza w 1 Kor 12, 12 i 27) mówił nie tylko o „ciele Chrystusa”, ale i o „Chrystusie” w znaczeniu zbiorowym lub mistycznym¹³. Natomiast L. Cerfaux, a za nim kilku innych autorów odstąpili od poglądu tradycyjnego i utrzymują, że w wielkich listach termin „ciało Chrystusa” zawsze oznacza Chrystusa indywidualnego, natomiast pojęcie Chrystusa zbiorowego lub mistycznego zostało utworzone dopiero w listach więziennych¹⁴. Te dwie opinie usiłują pogodzić niektórzy egzegeci pisząc,

¹¹ Por. L. Cerfaux, *Le Christ dans la théologie de saint Paul*, s. 226; *La théologie de l'Eglise suivant saint Paul*, s. 204—228. 236. 250—252; Por. też Y. Congar, art. cyt., s. 29; J. Dupont, dz. cyt., s. 429—430. 452; W. Goossens, dz. cyt., s. 40; R. Hasseveldt, *The Church: A divine Mystery*, Cork (b.r.), s. 222; H. Mühlen, *Una Mystica Persona. Die Kirche als das Mysterium der Identität des Heiligen Geistes in Christus und den Christen: eine Person in vielen Personen*, München-Paderborn-Wien 1964, s. 127; J. Reuss, art. cyt., s. 121—123; H. Schlier, *Der Brief an die Epheser*, s. 90—96; Tenze, *Zu den Namen der Kirche in den paulinischen Briefen*, w: O. Schilling-H. Zimmermann, *Unio Christianorum. Festschrift für L. Jaeger*, Paderborn 1962, s. 155—156; M. Schmaus, dz. cyt., Bd. III/1, s. 264—265. 289—290; J. Schmid, art. cyt., s. 795; Gerardo del S. Cuore, dz. cyt., s. 142—150; P. Tena Garriga, dz. cyt. s. 256—257; M. Villain-J. de Baciocchi, dz. cyt., s. 89—90.

¹² Por. m. in. F. Amiot, dz. cyt., s. 164—166; P. Benoit, *Corps, Tête, Plérôme dans les épîtres de la captivité*, s. 109—110. 123. 126; Tenze, *L'horizon paulinien de l'épître aux Ephésiens*, s. 68—74. 95—96; ks. E. Dąbrowski, dz. cyt., s. 250—251; F.X. Durrwell, dz. cyt., s. 200; J. de Fraine, dz. cyt., s. 209; J. Giblet, *Le baptême, sacrement de l'incorporation à l'Eglise selon saint Paul*, „Lumière et Vie” 27(1956) 53—80; ks. W. Granat, *Dogmatyka katolicka*, t. IV, Lublin 1960, s. 195—198; J. Havet, *La doctrine paulinienne du „Corps du Christ”*. Essai de mise au point, w: *Littérature et théologie paulinienne*, Bruges 1960, s. 214—215; O.A. Jankowski, dz. cyt., s. 575; J.J. King, art. cyt. s. 15—16; L. Malevez, art. cyt., s. 83—92; F. Malmberg, *Ein Leib — ein Geist*, Freiburg 1960, s. 82—83; G. Philips, dz. cyt., s. 185; 210—213; O. Semmelroth, *Die Kirche als Ursakrament*, Frankfurt 1953, s. 29; J.M.R. Tillard, dz. cyt., s. 47; J. Vodopivec, *Ecclesia catholico-Romana corpus Christi mysticum*. In *Litteras Encyclicas „Humani Generis” commentarium*, „Euntes docete” 1—2(1951) 84; R. Völkl, dz. cyt., s. 257. 311—313.

¹³ Por. m. in. J. Bonsirven, *L'Evangile de Paul*, s. 216—228; J.M. Bover, *Teologia de san Pablo*, Madrid 1952, s. 664; J. de Fraine, dz. cyt., s. 202—203; O.A. Jankowski, dz. cyt., s. 574; J.J. King, art. cyt., s. 15; J. Salaverri, *De Ecclesia Christi*, w: *Sacrae Theologiae Summa (Praca zbiorowa)*, I. *Theologia fundamentalis, Matriti 1962*⁵, s. 835—836 H. Schlier, *Leib Christi. I*. In der schrift, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd VI, Freiburg 1961², kol. 907—910; Th. Soiron, *Die Kirche als Leib Christi nach der Lehre des hl. Paulus exegetisch, systematisch und in der theologischen wie praktischen Bedeutung dargesellt*, Düsseldorf 1951, s. 69—70; Th. Zapelena, art. cyt., s. 89—95. 167—170.

¹⁴ Por. L. Cerfaux, *La théologie de l'Eglise suivant saint Paul*, s. 206. 209—212; *Le Christ dans la théologie de saint Paul*, s. 265. Por. też P. Benoit, *Corps, Tête, Plérôme dans les épîtres de captivité*, s. 125—127; Tenze, *Le corps du Christ selon E. Percy, L. Fondelli et T. Soiron*, w: P. Benoit, *Exégèse et théologie*, t. II, s. 161; P. Dacquino, art. cyt., s. 293; W. Goossens, dz. cyt., s. 42; M. Schmaus, dz. cyt., Bd. III/1, s. 259; P. Tena Garriga, dz. cyt., s. 193—194.

że „Chrystus indywidualny” i „Chrystus mistyczny” występują u Pawła razem jako dwa aspekty, lub dwa uzupełniające się elementy jednej całości obejmującej Chrystusa wraz ze zjednoczonym z Nim Kościołem¹⁵.

Jedność wiernych ze Zbawicielem to zasadnicza treść wszystkich Pawłowych wypowiedzi o ciele Chrystusa. Wyjaśniając dokładniej tę jedność, przedstawianą nam przez metaforę „ciała Chrystusa” wielu z teologów idąc za poglądami L. Cerfaux mówi wyraźnie o jakiejś mistycznej tożsamości wiernych z indywidualnym ciałem Chrystusa, dokonanej dzięki wszczępieniu w Chrystusa przez chrzest i w związku z tym posługuje się często pojęciem „Chrystusa mistycznego”¹⁶. Natomiast niektórzy teologowie, zwłaszcza dawniejsi, mówią tylko o zjednoczeniu Chrystusa z Kościołem na podobieństwo zjednoczenia głowy z resztą organizmu i dlatego poprzestają w zasadzie na pojęciu Chrystusa zbiorowego (kolektywnego)¹⁷. Mówiąc o ścisłym zjednoczeniu Kościoła z Chrystusem niektórzy z teologów piszą nawet, że Kościół jest kontynuacją Wcielenia, jest podobnym zjednoczeniem elementu boskiego i ludzkiego jak zjednoczenie boskiej i ludzkiej natury w Chrystusie. Inni teologowie przeciwstawiają się tej opinii pisząc, że zapoznaje ona istotne różnice między Kościołem i Chrystusem i prowadzi do jakiegoś monofizytyzmu eklezjologicznego¹⁸.

¹⁵ Por. ks. E. Dąbrowski, dz. cyt., s. 250—252; J. de Fraine, dz. cyt., s. 202—203; J. Giblet, art. cyt., s. 53—80; J. Havet, art. cyt., s. 216; Tenze, *Christ collectif ou Christ individuel en Cor 12, 12*, ? „*Ephemerides Theologicae Lovanienses*” 123 (1947) s. 499—520; O.A. Jankowski, dz. cyt., s. 574—575; L. Malevez, art. cyt., s. 30 nn.; H. Schlier, *Der Brief an die Epheser*, s. 90—96.

¹⁶ Por. L. Cerfaux, *La théologie de l'Eglise suivant saint Paul*, s. 206. 217—220. 222—223. 258—259; Tenze, *Le Christ dans la théologie de saint Paul*, s. 253—255. 265. Por. też m. in. P. Benoit, *Les épîtres de saint Paul. Introduction à l'épître aux Ephésiens*, Paris 1959³, s. 20—52; Tenze, *L'horizon paulinien de l'épître aux Ephésiens*, s. 79; Tenze, *Corps, Tête, Plérôme dans les épîtres de la captivité*, s. 110—127; C. Dillenschneider, *Toute l'Eglise en Marie*, „*Etudes Mariales*” 11 (1953) 81—82; C.J. Dumont, *Les voies de l'unité chrétienne. Doctrine et spiritualité*, Paris 1954, s. 135—136; F.X. Durrwell, dz. cyt., s. 202—208. 249—250. 266—267. 335; J. de Fraine, dz. cyt., s. 202—217; W. Goossens, dz. cyt., s. 42. 67—68; J. Havet, *Christ collectif ou Christ individuel en Cor 12, 12?*, s. 499—520; J. Huby, *Mystiques paulinienne et johannique*, Paris 1946, s. 27; J.J. King, art. cyt., s. 15; V. Morel, *Le Corps Mystique du Christ et l'Eglise catholique romaine*, „*Nouvelle Revue Theologique*” 70(1948) 706; H. Mühlen, dz. cyt., s. 120—121; L. Malevez, art. cyt., s. 62—64; J. Reuss, art. cyt., s. 108—113.

¹⁷ Por. m. in. E. Prat, *La théologie de saint Paul*, Paris 1937², t. I, s. 359—370; E. Mersch, dz. cyt., t. I, s. 160—162; Tenze *La théologie du corps mystique*, Paris 1949³, t. I, s. 62—64, t. II, s. 197—203; E.B. Allo, *L'évolution de l'évangile de Paul*, s. 48—77. 165—193; A. Wikenhauser, dz. cyt., s. 191; J. Bonsirven, *L'Evangile de Paul*, s. 216—229; Th. Zapelena, art. cyt., s. 78—95; 162—170; K. Staab, *Die Gefangenschaftsbrieve*, w: *Regensburger Neuen Testament*, Bd VII, Regensburg 1959³, s. 129—130. Całość dyskusji na temat takiej czy innej interpretacji Pawłowych tekstów o ciele Chrystusa referują m. in. ks. E. Dąbrowski, dz. cyt., s. 247—257; C. Dillenschneider, art. cyt., s. 81; O.A. Jankowski, dz. cyt., s. 574—576.

¹⁸ Koncepcję Kościoła jako kontynuacji Wcielenia, przypominaną przez J.A. Moehlera (por. *Symbolik oder Darstellung der dogmatischen Gegensätze zwischen*

Teologowie nie poprzestając na analizowaniu chrystologicznego aspektu metafory „ciała Chrystusa” badają również, czy aspekt ten stanowi główną lub nawet jedyną treść tej metafory czy też jest tylko jednym z wielu. Liczni teologowie i egzegeci podkreślają, że metafora ta posiada niemal wyłącznie charakter chrystologiczno-soteriologiczny, oznacza tylko wewnętrzną czy raczej mistyczną stronę Kościoła, ściśle zjednoczenie, a nawet utożsamienie wiernych z Chrystusem. Głównymi propagatorami tej opinii są L. Cerfaux oraz idący za nim P. Amiot, W. Goossens i V. Morel¹⁹. Natomiast inni teologowie uważają, że obraz „ciała Chrystusa” doskonale przedstawia całą rzeczywistość Kościoła, zarówno wewnętrzne życie nadprzyrodzone jak i widzialną strukturę hierarchiczną²⁰; niektórzy z nich skłonni są nawet zacieśniać w ja-

den Katholiken und Protestanten nach ihren öffentlichen Bekenntnisschriften, Mainz 1832, s. 265 i 267. Nowe wydania tego dzieła ukazały się w Köln-Olten-Darmstadt w r. 1958 oraz 2-tomowe w latach 1960—1961, a tłumaczenie polskie w Warszawie w 1871 r.) doprowadzili do skrajności, do jakiegoś fałszywego mistycyzmu czy biologizmu niektórzy teologowie piszący jeszcze przed ukazaniem się encykliki „Mystici Corporis” jak np. D. Haugg, F. Kastner, Massmann i K. Peiz. Por. Th. Soiron, dz. cyt., s. 9—12. Przeciwstawili się tej koncepcji m. in. M.D. Koster (por. *Ekklesiologie im Werden*, Paderborn 1940, s. 113—118. 150—151), Y. Congar (por. m. in. *Dogme christologique et ecclésiologie. Vérité et limites d'un parallèle*, w: Y. Congar, *Sainte Eglise*, s. 78—82. 96—101) i O. Semmelroth (por. *Die Kirche als Ursakrament*, s. 24) a w pewnym stopniu także H. Mühlen (por. dz. cyt., s. 8—11). Por. też E. Fincke, *Elin neuer Kirchenbegriff im Werden (vom I zur II Vatikanischen Konzil)*, w: *Die Kirche — Volk Gottes*, (Praca zbiorowa), Stuttgart 1961, s. 35—38.

¹⁹ Por. L. Cerfaux, *La théologie de l'Eglise suivant saint Paul*, s. 289; F. Amiot, dz. cyt., 181; Tenze, *L'enseignement de saint Paul*, Paris 1965⁵, t. II, s. 17; W. Goossens, dz. cyt., s. 64—66. 68; V. Morel, art. cyt., s. 706—707. Por. też m. in. P. Anciaux, *L'épiscopat (ordo episcoporum) comme réalité sacramentelle*, „*Nouvelle Revue Théologique*” 85(1963) 139; J. Beumer, *Die Identität des mystischen Leibes Christi und der katholischen Kirche*, „*Theologie und Glaube*” 44(1954) 337; J. Bon-sirven, *Théologie du Nouveau Testament*, s. 328; M.J. Bover, dz. cyt., s. 552; W. Breuning, *Die Verherrlichung Christi und die Kirche*, w: *Ekklesia. Festschrift für M. Wehr*, Trier 1962, s. 84—85; S. Cipriani, *Corpo Mistico di Cristo*, w: *Dizionario Ecclesiastico* (ed. A. Mercati — A. Pelzer), t. I, Torino 1953, s. 736; P. Dacquino, art. cyt., s. 295—296; R. Giacchino, *La Chiesa continuazione di Cristo*, w: *II. Settimana di Teologia. La Chiesa, Camaldoli, 27—30 luglio 1957* (b.w.), s. 27—28; F. Grivec, *De Mysterio Ecclesiae. Quaestiones selectae*, „*Salesianum*” 19(1957) 647, 650; E. Guerry, *Dans le Christ total. Elévations sur le mystère de l'Eglise*, Paris 1952, s. 303, 308—309; H. Holstein, *Problèmes théologiques. Eglise et Corps du Christ*, „*Etudes*” 267(1950) 242—243; M. Meinertz, *Theologie des Neuen Testaments*, Bonn 1950, t. II, s. 156—158; K. Mörsdorf, *Lehrbuch des Kirchenrechts*, München 1959⁹, Bd I, s. 22; G. Philips, *Pour un christianisme adulte*, Tournaj 1963², s. 17. 54; J. Reuss, art. cyt., s. 112—113. 119—120; E. Sauras, *The Members of the Church*, „*The Thomist*” 27(1963) 84; J.N. Steinmueller — K. Sullivan, *Church*, w: *Catholic Biblical Encyclopedia — New Testament* by J.E. Steinmueller and K. Sullivan, New York 1950, s. 125; E. Etirnimann, *La chiesa nella problematica presente*, w: *Problemi e Orientamenti di teologia dommatica*, Milano 1957, t. I, s. 120. 160—162.

²⁰ Por. m. in. J. Auer, art. cyt., s. 7—8; G. Baum, *L'unité chrétienne d'après la doctrine des Papes de Leon XII à Pie XII*, Paris 1961, s. 11; L.M. de Bazelaire, *Les laics aussi sont l'Eglise*, Paris 1959, s. 20; W. Beinert, dz. cyt., s. 342—350; A. Beni, *La vera Chiesa*, w: A. Beni — S. Cipriani, *La vera Chiesa — Le fonti della Rivelazione*, Firenze 1958², s. 339; A. de Bovis, *L'Eglise et son mystère*, Paris 1961, s. 66; L. Bouyer, *Où en est la théologie du Corps mystique?*, „*Revue des Sciences*

kiejs mierze ideę ciała Chrystusa do zewnętrznej tylko strony Kościoła²¹. Jest rzeczą oczywistą, że ci teologowie, którzy dostrzegają w Pawłowej idei „ciała Chrystusa” tylko wewnętrzną stronę Kościoła przyznają też, że encyklika „Mystici Corporis” podkreślająca również mocno w wykładzie nauki o Ciele Mistycznym widzialne elementy Kościoła zmieniła w jakiejś mierze znaczenie nadane tej idei przez św. Pawła. Natomiast teologowie widzący w Pawłowym pojęciu „ciała Chrystusa” zarówno wewnętrzną jak i zewnętrzną stronę Kościoła mówią o zasadniczej zgodności encykliki Piusa XII z koncepcją Pawłową²².

Wielu teologów nie ogranicza się do samej analizy idei „mistycznego ciała Chrystusa”²³, ale próbuje również wyrazić treść tej idei w ja-

Religieuses” 22(1948) 328. 330—331; R. Brunet, *Eglise. II. Figures et images de l'Eglise*, w: *Dictionnaire de la spiritualité ascétique et mystique. Doctrine et histoire*, t. IV, Paris 1958, kol. 398—399; Gerardo del S. Cuore, dz. cyt., s. 141—142; J.J. King, art. cyt., s. 16; D.C. Lialine, art. cyt., s. 133—134; A.M. Liégé, *Le Mystère de l'Eglise*, w: *Initiation Théologique*, (Praca zbiorowa), Paris 1961³, t. IV, s. 322. 330. 332; H. de Lubac, *Méditation sur l'Eglise*, Paris 1954³, s. 84; F. Malmberg, dz. cyt., s. 84—96. Ch. Moeller, dz. cyt., s. 329—330; M. Premm, *Katholische Glaubenskunde. Ein Lehrbuch der Dogmatik*, Wien 1959³, Bd. II, s. 435—436; K. Rahner, *Kirche und Sakramente*, Freiburg 1960, s. 13 (rozprawa ta ukazała się wcześniej w: „Geist und Leben” 38 (1955) 434—453); J. Ratzinger, *Leib Christi. II. Dogmatisch*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd VI, kol. 912; ks. J. Różycki, *Theologica definitio Ecclesiae proponitur*, „Roczniki Teologiczno-kanoniczne” 11(1964) z. 2, s. 103—104; E. Schillebeeckx, *Marie, mère de la Rédemption. Approches du mystère marial*, Paris 1963, s. 123; O. Semmelroth, *Die Kirche als Ursakrament*, s. 29—31; Tenże, *Um die Einheit des Kirchenbegriffes*, w: *Fragen der Theologie heute* (hrsg. J. Feiner, J. Trütsch, F. Böckle), Einsiedeln-Zürich-Köln 1960³, s. 331—332; Tenże, *Ursakrament*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd X, Freiburg 1965², kol. 569; G. Thils, *Orientations de la théologie*, Louvain 1958, s. 95; P. Touilleux, *Réflexion sur le mystère de L'Eglise. Pastorale et catéchèse*, Tournai 1962, s. 96, 98; S. Tromp, *Corpus Christi quod est Ecclesia. I. Introductio generalis*, Roma 1946², s. 75—76; B. Willems, *Der sakramentale Kirchenbegriff*, „Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie” 5(1958) 283. 285; A. Winklhofer, *Kirche und Sakramente*, „Trierrer Theologische Zeitschrift” 68(1959) 68.

²¹ Por. np. A. Beni, dz. cyt., s. 399; K. Rahner, *Kirche und Sakramente*, s. 13; J. Ratzinger, art. cyt., kol. 912; O. Semmelroth, *Um die Einheit des Kirchenbegriffes*, s. 331—332; S. Tromp, dz. cyt., s. 75—76.

²² Za zupełną zgodnością nauki Piusa XII z koncepcją Pawłową wypowiadają się m. in. L.M. de Bazelaire (por. dz. cyt., s. 31), L. Bouyer (por. art. cyt., s. 314. 330—331), C. Dillenschneider (por. art. cyt., s. 82), H. de Lubac (por. dz. cyt., s. 84), F. Malmberg (por. dz. cyt., s. 70—71, 84—96), Gerardo del S. Cuore (por. dz. cyt., s. 146—147) i G. Thils (por. dz. cyt., s. 95), wyraźnie natomiast o zmianie znaczenia Pawłowego terminu „ciało Chrystusa” dokonanej przez encyklikę piszą m. in.: Y. Congar (por. *Peut-on définir l'Eglise?*, s. 27—30; *Kirche. II. Dogmengeschichtlich*, w: *Handbuch theologischer Grundbegriffe*, Bd I, s. 810), ks. E. Dąbrowski (por. dz. cyt., s. 250), W. Goossens (por. dz. cyt., s. 42—43. 70), D.C. Lialine (por. art. cyt., s. 296) i V. Morel (por. art. cyt., s. 706—707).

²³ Do w. IX nazywano Kościół po prostu „ciałem Chrystusa”. Dopiero od czasów Piotra Lombarda zaczęto nazywać Kościół „ciałem mistycznym”. Por. H. de Lubac, *Corpus Mysticum. L'Eucharistie et l'Eglise au Moyen-Age*, Paris 1949², s. 116—121. Por. też Y. Congar, *L'Eglise de saint Augustin à l'époque moderne*, Paris 1970, s. 165—169; ks. T. Gogolewski, *Nauka o Mistycznym ciele Chrystusa w świetle nowej konstytucji dogmatycznej o Kościele*, „Collectanea Theologica” 36(1966) 97—98; ks. W. Granat, dz. cyt., t. IV, s. 178—180. Konstytucja „Lumen Gentium” idąc wiernie za wypowiedziami św. Pawła nie mówi na wstępie n. 7, że Chrystus usta-

kimś krótkim lub dłuższym opisie czy określeniu. Jedni w swych określeniach zacieśniają treść idei „ciała mistycznego” do strony czysto wewnętrznej, pomijając niemal zupełnie elementy widzialne. I tak np. J. Bonsirven powołując się na L. Cerfaux określa mistyczne Ciało Chrystusa jako rozszerzenie się Chrystusa, Jego pełnię i rozkwit, jako rozszerzenie się i kontynuację Wcielenia²⁴. J.M. Bover i S. Cipriani piszą podobnie, że mistyczne ciało Chrystusa to organizm duchowy zjednoczony z Chrystusem, żyjący Jego życiem i ożywiony przez Jego Ducha, to zjednoczenie wszystkich wiernych z Chrystusem i między sobą, tworzące jakiś olbrzymi organizm, w którym krąży życie nadprzyrodzone²⁵. A. Mitterer i V. Morel podają określenia „mistycznego ciała Chrystusa” obok określeń ujmujących widzialno-instytucjonalną stronę Kościoła. Pierwszy z nich w swoich określeniach pisze, że „mistyczne ciało Chrystusa” uwypukla genetyczny, konstytutywny i funkcjonalny związek Kościoła z Chrystusem, a także to, że Kościół stanowi nadprzyrodzony organizm ożywiony i uformowany przez Ducha Świętego²⁶. Drugi stwierdza, że „mistyczne ciało Chrystusa” oznacza ogół tych, którzy zjednoczeni są z Chrystusem przez nadprzyrodzoną wiarę lub też przez łaskę uświęcającą²⁷. Inna grupa teologów usiłuje w swoich określeniach mistycznego ciała Chrystusa uwzględnić również elementy widzialno-prawne i w ten sposób podaje pośrednio jakieś określenia całej rzeczywistości Kościoła. Jedni z tych teologów jak np. P. Parente, czy M. Premm uwydatniają w swych określeniach zewnętrzne elementy Kościoła na równi z wewnętrznymi czy nawet jeszcze mocniej. Pierwszy z tych autorów potwierdzając mocno identyczność mistycznego ciała z Kościołem

nowił ciało mistyczne, ale, że „frates suos ... tamquam corpus suum mystice constituit, „Acta Apostolicae Sedis” 57(1965) 9. Por. G. Philips, *L'Eglise et son mystère au II-e Concile du Vatican. Histoire, texte et commentaire de la Constitution „Lumen Gentium”*, Paris 1967, t. I, s. 107.

²⁴ Por. J. Bonsirven, *Théologie du Nouveau Testament*, s. 340. Por. też L. Cerfaux, *La théologie de l'Eglise suivant saint Paul*, s. 263.

²⁵ Por. J.M. Bover, dz. cyt., s. 552; S. Cipriani, art. cyt., s. 736. Podobne stanowisko zajmuje też H. Fries, twierdząc, iż rzeczywistość i tajemnicę Kościoła najlepiej można wyrazić słowami Moehlera (kontynuacja Wcielenia) i H. Schliera (obecność Chrystusa wśród nas). Por. Bultmann-Barth und die katholische Theologie, Stuttgart 1955, s. 156.

²⁶ „... als Kirche Christi (ist) jene Körperschaft, die genetisch-konstitutionell von Christus gestiftet, erhalten und erlöst ist, konstitutionell ihn zu Haupte hat und essentiell-funktionell, das heisst im Sein und Tätigsein ein zweiter Christus ist”. *Geheimnisvoller Leib Christi nach St. Thomas von Aquin und nach Papst Pius XII*, Wien 1950, s. 195. — „Die heilige Kirche ist ein übernatürlicher Organismus, bestehend aus Menschen als seinem Wesensstoff und dem Hl. Geist als seiner Wesensform ist, bestehend aus hylomenen Wesensstoff und einer Wesensform, der Seele”. *Biologische Grundlagen einer organischen Auffassung von der Kirche*, w: *Theologie der Zeit: Die Kirche des lebendigen Gottes*, Wien 1936, s. 118.

²⁷ „... l'ensemble de ceux, qui dans l'ordre de la sanctification sont habituellement unis au Christ, soit par la foi surnaturelle (foi chrétienne, imparfaite ou implicite), soit par la foi et la grâce sanctifiante (sacramentelle ou non)” art. cyt., s. 719. Por. też tamże, s. 709.

rzymsko-katolickim określa je jako „organizm społeczny złożony z hierarchicznej struktury i z wewnętrznego życia nadprzyrodzonego; głową niewidzialną jest w nim sam Chrystus, moc jedności i źródło żywotności, głową zaś widzialną jest biskup rzymski, w którego władzy uczestniczą podporządkowani mu biskupi, członkami zaś są wszyscy, którzy chociaż przez wiarę należą do Chrystusa”²⁸. Premm jeszcze mocniej akcentując widzialne elementy Kościoła pisze, że „Kościół jest mistycznym ciałem Chrystusa, tzn. widzialną wspólnotą wszystkich, którzy wcieleni przez chrzest w Chrystusa pod zwierzchnictwem papieża rzymskiego i swojego biskupa jako widzialną głową używają tego samego wyznania wiary i tych samych środków zbawienia i którzy, ożywieni w niewidzialny sposób przez Ducha Świętego zjednoczeni są w jakiś jednolity, nadprzyrodzony organizm z Chrystusem jako Głową niewidzialną”²⁹.

Znaczna większość teologów choć zwraca uwagę na tożsamość Kościoła widzialnego z mistycznym ciałem Chrystusa, to jednak określając pojęcie „mistycznego ciała Chrystusa” zwraca przede wszystkim uwagę na niewidzialną, mistyczną stronę rzeczywistości Kościoła. W sposób bardzo ogólny czynią to ks. A. Grzeszczak, St. Jaki, oraz J.R. Steinmueller i K. Sullivan. Pierwszy z nich odwołując się do L. Lerchera pisze, że mistyczne ciało Chrystusa oznacza Kościół jako organizm zjednoczony w nadprzyrodzony sposób z Chrystusem przez Ducha Świętego i dążący do coraz doskonalszego upodobnienia się do Niego dzięki kapłaństwu, nauczaniu i rządóm Zbawiciela³⁰. St. Jaki określa ciało mistyczne jako społeczność założoną przez Chrystusa i wyposażoną przez Niego w nadprzyrodzoną istotę³¹. J.E. Steinmueller i K. Sullivan piszą obszerniej o założeniu Kościoła przez Chrystusa, stwierdzając, że mistyczne ciało Chrystusa to Kościół, jaki Chrystus zaczął budować przez swoje publiczne przepowiadanie, dokończył na krzyżu i proklamował

²⁸ „... *organismus socialis structura hierarchica et interiori vita supernaturali constans, in quo quidem caput invisibile est ipse Christus, vis unitatis et fons vitalitatis, caput vero visibile est Romanus Pontifex, cuius muneris subordinate participes sunt Episcopi; membra autem sunt omnes qui saltem per fidem Christo adhaerent*”. *Theologia fundamentalis: Apologetica — De Ecclesia*, Torino 1946, s. 140. Por. też G. Dejaifve, *Oecuménisme et Catholica*, „Nouvelle Revue Théologique” 76(1954) 34 („ciało” to wspólnota widzialna — braterstwo chrześcijańskie, „mistyczne” to wspólnota łaski — życie prowadzone „au compte du Christ”).

²⁹ „Die Kirche ist der geheimnisvolle Leib Christi, d.h. die sichtbare Gemeinschaft aller, die durch die Taufe in Christus einverleibt unter der Oberleitung des römischen Papstes und ihres Bischofs als dem sichtbaren Haupte den gleichen Glauben bekennen und dieselben Heilmittel gebrauchen und die, unsichtbarerweise vom Hl. Geiste belebt, zu einem einheitlichen, übernatürlichen Organismus mit Christus als dem unsichtbaren Haupte vereinigt werden”. *Dz. cyt.*, s. 541.

³⁰ Por. ks. A. Grzeszczak, *Ciało mistyczne Chrystusa*, „Homo Dei” 12(1950) 14, n. 5. (Odwołuje się on do dzieła L. Lerchera, *Institutiones theologiae dogmaticae*, t. IV, 1, Oeniponte 1942³, s. 23).

³¹ Por. *Les tendances nouvelles de l'ecclésiologie*, Roma 1957, s. 251.

w dniu Pięćdziesiątnicy a obecnie nadal nim rządzi, podtrzymuje go i zbawia, pozostając we wzniosłym, tajemniczym i boskim związku z jego członkami.³²

Bardziej rozbudowane określenia mistycznego ciała Chrystusa podają m. in. E. Mura, Gerardo del S. Cuore i S. Tromp. Pierwszy z nich określa ciało mistyczne jako „społeczność nadprzyrodzoną, widzialną i zarazem duchową, założoną przez Chrystusa na mocy Jego odkupienia, w której wszyscy wierni, zjednoczeni z Jezusem i między sobą poprzez liczne więzy łaski, wiary i miłości oraz więzy prawne, żyją jako członkowie życiem mistycznej Głowy, Jezusa Chrystusa i są poruszani przez Ducha świętego, duszę Chrystusa totalnego, który osiągnie pełnię swych lat na końcu wieków w chwale niebieskiej”³³. Gerardo del S. Cuore streszcza w swym określeniu wywody encykliki „Mistici Corporis” pisząc, że ciało mistyczne, czyli Kościół katolicki stworzony przez Chrystusa w tajemnicy Jego śmierci krzyżowej, jest to „organizm religijny, społeczny, powszechny, zgromadzony wokół niego, jedynej Głowy, najdoskonalszej i najwyższej tak, że wynika z tego jakby jedna nowa Osoba, pełnia i przedłużenie Chrystusa, o ile w doskonałej łączności z Chrystusem i pod Jego nieustannym wpływem, odtwarza się z tego mesjańska godność Króla, Nauczyciela i Kapłana i trwa stąd dalej, jako jego specyficzna funkcja, dzieło odkupienia w czasie — widzialnie: o ile członkowie tego Ciała są w nie wszczępieni w znaku jednego i tego samego chrztu i trwają tam w wyznawaniu jednej i tej samej wiary i w łączności z prawowitą władzą, której głową jest jedyny najwyższy Pasterz, Zastępca Chrystusa na ziemi; i niewidzialnie: o ile jedna tylko dusza, ten sam Duch Chrystusowy ożywia razem Głowę i członków, wlewając w nich łaskę uświęcającą, cnoty i obfitość charyzmatów stosownie do funkcji i miary wyznaczonej każdemu przez Chrystusa Zbawiciela, ażeby całe ciało brało z tego rozwój wszczepiony przez dołączenie członków i włąb przez coraz doskonalsze upodabnianie się na ziemi do Chrystusa Zbawiciela, a w niebie do najczystszej Obrazu Słowa”³⁴. S. Tromp sta-

³² Por. *Mystical Body of Christ*, w: *Catholic Biblical Encyclopedia* — *New Testament*, s. 451.

³³ „... società supranaturale, visibile e spirituale insieme, organica e vivente, da Cristo fondata, in virtù della sua Redenzione, nella quale tutti i fedeli, uniti a Gesù e fra di loro per molteplici legami di grazia, fede, carità e vincoli giuridici, vivono, quali membre, della vita del mistico Capo Gesù Cristo, e sono missi dallo stesso Spirito Santo, anima del Cristo totale, il quale raggiungerà la pienezza della sua età alla fine dei secoli nella gloria del cielo”. *Corpo mistico*, w: *Enciclopedia Cattolica*, t. IV, Città del Vaticano 1950, kol. 591.

³⁴ „Il Corpo Mistico di Cristo è la Santa Chiesa Cattolica, creata da Cristo nel Mistero della sua Morte di Croce, come un organismo religioso sociale, universale, radunato attorno a Lui, Capo unico, eccellentissimo e supremo, si da risultarne come una nuova Persona, pienezza a prolungamento di Cristo, in quanto, in perfetta comunione con Cristo e sotto il suo incessante influsso, ne riproduce la qualità messianiche di Re, Maestro e Sacerdote; e ne continua, come sua funzione specifi-

rając się uwypuklić możliwie wszystkie elementy złożonej struktury Kościoła pisze, że mistyczne ciało Chrystusa jest to „ów organizm religijny, powszechny i społeczny, w którym jest kontynuowana tajemnica, władza i kapłaństwo Chrystusa przez prawne i widzialne posłannictwo pod jednym zastępcą Chrystusa i wierni różnych stanów, istniejących z woli Chrystusa współpracują z hierarchią w rozszerzaniu królestwa Chrystusowego; ponieważ ów organizm jest niewidzialnie jednoczony i ożywiany przez Ducha Chrystusowego dlatego jest duchowo złączony z Chrystusem. Jest również do Niego przez różne zewnętrzne dary i charyzmaty tak upodobniony, że sam Chrystus jest w tym organizmie doskonale wyrażany i przedłużany we wszystkich swych funkcjach i mesjańskich właściwościach, z tego powodu, aby zbawcze dzieło Chrystusa stało się wieczne w swej pełni i by wzrastało zarówno ilościowo, czyli co do rozciągłości, jak i jakościowo, czyli co do doskonałości, poprzez którą, pod żywotnym wpływem Ducha Chrystusowego, wyrażany jest w poszczególnych organach i członkach obraz Zbawiciela”³⁵. W tym obszernym opisie jest więc mowa o religijnym, społecznym i powszechnym charakterze Kościoła, o jego posłannictwie widzialnym i niewidzialnym, o władzy papieża, o różnorodności funkcji, o duszy Kościoła, o współpracy z Odkupicielem, o celu i przedłużeniu dzieła odkupienia³⁶.

Wielu teologów badając rozwój nauki o „ciele Chrystusa” w Tradycji Kościoła podkreśla, że u niektórych Ojców Kościoła zwłaszcza u św. Augustyna nastąpiła pewna „spirytualizacja” pojęcia „ciała Chrystusa”; pojęcie to zaczęło oznaczać wszelką wspólnotę odkupionych z Chrystusem i w związku z tym zaczęło mieć szerszy zakres niż pojęcie Kościoła

ca l'opera della Redenzione nel tempo: visibilmente: in quanto le Membra di questo Corpo sono inserite in esso nel segno di uno stesso Battesimo, e vi perseverano nella professione di una medesima Fede e nella comunione colla legittima autorità che fa capo all'unico Pastore supremo, il Vicario di Cristo sopra la terra; e invisibilmente: in quanto una sola anima, lo stesso Spirito di Cristo, informa il Capo e le Membra insieme, infondendo in essi la Grazia santificante, le Virtù e la copia dei Carismi, secondo l'ufficio e la misura predisposti a ciascuno dal Cristo Salvatore, affinché tutto il Corpo ne prenda sviluppo in estensione, coll'aggregazione di nuove Membra, e in profondità con una sempre più perfetta rassomiglianza a Cristo Salvatore, sulla terra, e alla purissima Immagine del Verbo, nei Cieli”. dz. cyt., s. 144—145.

³⁵ „... ille organismus religiosus, universalis et socialis, in quo mysterium, imperium, sacerdotium Christi sub uno Christi vicario iuridica et visibili missione continuatur et fideles secundum varios status a Christo volitus cum hierarchia in extendendo regno Christi collaborant: prout ille organismus a Spiritu Christi invisibiliter unificatur et vivificatur, atque ideo Christo spiritualiter coniungitur. Eique per varia dona ac charismata interna quoque ita assimilatur, ut Christus ipse in organismo isto secundum omnes suas functiones et qualitates messianicas perfecte exprimatur et prolongetur, ea ratione ut opus salvificum Christi in eius pleromate perenne fiat, illudque crescat in augmentum sui tum quantitative, id est ratione extensionis tum qualitative, id est ratione perfectionis, qua sub influxu vitali Spiritus Christi imago Salvatoris in singulis organis ac membris exprimatur” Dz. cyt. s. 182.

³⁶ Por. ks. W. Granat, dz. cyt., t. IV, s. 359.

widzialnego³⁷. Czy św. Tomasz również przyjął tę spirytualizującą interpretację czy też nie, panuje kontrowersja wśród teologów. Jedni, jak np. Y.-M.J. Congar, Gerardo del S. Cuore, ks. W. Granat, A. Mitterer, Ch. Moeller i Th. Zapelena uważają, że koncepcja Tomasza idzie za interpretacją spirytualizującą i stąd jest też niezgodna z wywodami encykliki „Mystici Corporis”³⁸, inni, natomiast, jak np. L. Bouyer, Ch. Journet i F. Malmberg uważają, że ta koncepcja „ciała” jest zgodna z nauką Piusa XII³⁹. W związku z tym niektórzy teologowie jak np. F. Malmberg mocno krutycują tomistyczną koncepcję „ciała Chrystusa” jako zbyt odcięoną, prowadzącą do zbytowego oddzielenia czysto duchowej wspólnoty zjednoczonych z Chrystusem od jurydyczno-sakramentalnej instytucji Kościoła⁴⁰. Tomiści natomiast jak np. Y.-M.J. Congar, J. Hamer i M.J. Le Guillou odpowiadają, że według myśli św. Tomasza mistyczne ciało Chrystusa nie ma charakteru czysto duchowego ale jest wspólnotą życia, zarówno wewnętrzną jak i zewnętrzną, w jedność z Chrystusem, oznaczoną i sprawianą przez pośrednictwo całej instytucji Kościoła, zwłaszcza przez sprawowanie Eucharystii; chodzi tu więc nie o dwie różne rzeczywistości, ale o dwa uzupełniające się aspekty⁴¹.

³⁷ Por. m. in. L. Bouyer, art. cyt., s. 323. 330—331; W. Breuning, art. cyt., s. 84—85; Y. Congar, *Ecclesia ab Abel*, w: *Abhandlungen über Theologie und Kirche Festschrift für K. Adam*, Düsseldorf 1952, s. 81 nn.: A. Darquennes, dz. cyt., s. 7; 37 nn.: D.C. Lialine, art. cyt., s. 134; F. Malmberg, dz. cyt., s. 96—98; A. Mitterer, *Christus und Kirche im Lichte ihrer Analogie zum Menschenleib*; *Abriss einer theologischen Methode*, w: *Abhandlungen über Theologie und Kirche*, s. 71; Gerardo del S. Cuore, dz. cyt., s. 143.

³⁸ Por. Y. Congar, *Kirche. II. Dogmengeschichtlich*, s. 810; Tenze, *Chronique de trente ans d'études ecclésiologiques*, w: Y. Congar, *Sainte Eglise*, s. 614—615. 650—654; Tenze, *Peut-on définir l'Eglise?*, s. 27; Gerardo del S. Cuore, dz. cyt., s. 143; W. Granat, dz. cyt., t. IV, s. 283; A.M. Liégé, dz. cyt., s. 332; A. Mitterer, *Christus und Kirche im Lichte ihrer Analogie zum Menschenleib*, s. 71; Tenze, *Geheimnisvoller Leib Christi nach St. Thomas von Aquin und nach Papst Pius XII*, s. 228—229; Ch. Moeller, dz. cyt., s. 330; Th. Sartory, *Die Ökumenische Bewegung und die Einheit der Kirche. Ein Beitrag im Dienste einer ökumenischen Ekklesiologie*, Meitingen 1955, s. 142; Th. Zapelena, *De Ecclesia Christi*, t. II, Romae 1954, s. 372—378; Tenze, *Relatio generalis de actuali statu Ecclesiologiae*, „*Analecta Gregoriana*” 68(1954) 158—159.

³⁹ Por. L. Bouyer, art. cyt., s. 314. 328—331 (Bouyer najpierw wykazuje identyczność twierdzeń encykliki z nauką św. Pawła, a następnie stwierdza, że koncepcja tomistyczna wiernie odpowiada myśli Pawłowej); Ch. Journet (rec), A. Mitterer, *Geheimnisvoller Leib Christi*, „*Bulletin Thomiste*” 8(1952) 363—373; F. Malmberg, dz. cyt., s. 204—207. Por. też M. Hopkins, *St. Thomas and the Encyclical Mystici Corporis*, „*The Thomist*” 22(1959) 4; M.J. Le Guillou, *Le Christ et l'Eglise. Théologie du mystère*, Paris 1963, s. 313—315; D.M. Nothomb, *L'Eglise catholique et le Corps mystique du Christ* Dernières encycliques et doctrine de saint Thomas, „*Irenikon*” 25(1952) 235.

⁴⁰ Por. Dz. cyt., s. 89—102. Por. też M.D. Koster, dz. cyt., s. 41—127; A. Mitterer, *Geheimnisvoller Leib Christi nach St. Thomas von Aquin und nach Papst Pius XII*, s. 13—20. 339—344; S. Tromp, dz. cyt., t. I s. 127; J.L. Witte, *Die Katholizität der Kirche. Eine neue Interpretation*, „*Gregorianum*” 42(1961) 208. 213—217.

⁴¹ Por. Y. Congar, *Chronique de trente ans d'études ecclésiologiques*, s. 614—615; J. Hamer, *L'Eglise est une communin*, Paris 1962, s. 74—77; M.J. Le Guillou, dz. cyt., s. 310—315; Tenze, *Le tendenze ecclesiologiche nella Chiesa cattolica*, w: *I grandi temi del Concilio* (Praca zbiorowa), Roma 1965, s. 164—165.

Przed ukazaniem się encykliki „Mystici Corporis” byli niektórzy teologowie głoszący opinię, że pojęcie ciała mistycznego nie pokrywa się całkowicie z pojęciem Kościoła widzialnego, ale ma nieco inny zakres⁴². Przeciw takiej opinii mogącej prowadzić do koncepcji dwu odrębnych Kościołów wystąpił zdecydowanie Pius XII mówiąc o całkowitej tożsamości mistycznego ciała i Kościoła widzialnego⁴³. Po r. 1943 bardzo wielu teologów potwierdza stanowisko papieża pisząc, że mistycznym ciałem Chrystusa w ścisłym znaczeniu jest widzialny Kościół katolicki⁴⁴. Nie znaczy to jednak, że ci wszyscy teologowie uznają, iż pojęcie mistycznego ciała Chrystusa wyraża wszystkie te same aspekty co pojęcie Kościoła widzialnego. Wielu z nich wykazuje, że pojęcia te odnosząc się do tej samej rzeczywistości wskazują na różne jej aspekty i dlatego nie mogą być utożsamiane bez zastrzeżeń⁴⁵. Najdalej w tych rozróżnieniach posunął się V. Morel, który idąc za dawniejszymi poglądami E. Merscha i L. Cerfaux twierdzi, iż Ciało Mistyczne w sensie wybitnym czy doskonałym utożsamia się z Kościołem katolickim, natomiast w sensie prostym obejmuje ono wszystkich mających nadprzyrodzony związek z Chrystusem⁴⁶. Inni autorowie piszą, że Kościół katolicki jest ciałem mistycznym w sensie pełnym i adekwatnym⁴⁷, albo w sensie właściwym i ścisłym⁴⁸, albo wreszcie w sensie pierwszorzędnym⁴⁹. Wielu też autorów uznając, że ciało mistyczne pokrywa się co do zakresu z Kościołem katolickim twierdzi, że każde z tych pojęć podkreśla inny aspekt tej samej rzeczywistości. Pojęcie „ciała mistycznego” podkreśla w pierw-

⁴² Twierdzili tak m. in. P. Galtier (por. De Incarnatione et Redemptione, Paris 1947², s. 450), E. Mersch (por. Le Corps mystique du Christ, t. II, s. 233—234; La théologie du corps mystique, t. II, s. 196) i Y. de Montcheuil (Aspects de l'Eglise, Paris 1949, s. 34—35; tłum. polskie pt. „Wykłady o Kościele”, Warszawa 1956).

⁴³ Papież mówił o tej tożsamości zarówno w encyklice „Mystici Corporis” jak i w encyklice „Humani Generis”. Por. „Acta Apostolicae Sedis” 35(1943) 199, 217—224; 42(1950) 571.

⁴⁴ Można tu wyliczyć m. in. F. Amiota, J. Beumera, F. Bleinsteina, J. Bonsirvena, M.J. Bovera, J. Brinktrinego, R. Bruneta, A. Chavasse'a, C. Feckesa, H. Holsteina, D.C. Lialine'a, A. Liégégo, L. Maleveza, A. Mitterera, P. Parantego, G. Philipsa, J. Salaverriego, Th. Strotmanna, S. Trompa i G. Vodopiveca. Por. J. Salaverri, dz. cyt., s. 845 n. 32.

⁴⁵ Poszczególne opinie teologów na temat różnicy pojęciowej między terminami „ciała mistycznego” i „Kościoła katolickiego” przedstawiają m. in.: ks. W. Granat (por. dz. cyt., t. IV, s. 228, 295, 309—310) i ks. M. Kołodziejczyk (por. Tożsamość mistycznego Ciała Chrystusa i Kościoła katolickiego w teologii katolickiej ostatniej doby. Teologiczne studium analityczno-krytyczne, w: Studia dogmatyczno-moralne, Warszawa 1968, s. 35—43).

⁴⁶ Por. V. Morel, art. cyt., s. 708, 719. Morel odwołuje się tu do następujących dzieł: E. Mersch, La théologie du corps mystique t. II, s. 196—197; L. Cerfaux, La théologie de l'Eglise suivant saint Paul, s. 289.

⁴⁷ Por. np. M. Nothomb, art. cyt., s. 237; A. de Bovis, dz. cyt., s. 66.

⁴⁸ Por. m. in. M.J. Bover, dz. cyt., s. 552; ks. W. Granat, dz. cyt. t. IV, s. 228, 309—310; P. Parente, dz. cyt., s. 169; J. Vodopivec, art. cyt. s. 77.

⁴⁹ Por. np. S. Tromp, dz. cyt., t. I. s. 167, 169.

szym rzędzie aspekt wewnętrzny, nadprzyrodzony, a pojęcie „Kościoła” aspekt widzialny, instytucjonalny⁵⁰.

II. INTERPRETACJE TERMINU „CIAŁO CHRYSYUSA” JAKO OKREŚLENIA KOŚCIOŁA

Oceniając wartość wyrażenia „ciało Chrystusa” jako opisu Kościoła, ogromna większość teologów stwierdza, że wyrażenie to nie jest pojęciem lecz obrazem lub metaforą. Niektórzy z nich nie tylko uważają to wyrażenie za metaforę, ale odgraniczają je mocno od wszelkich wyrażień właściwych⁵¹. Jedni z teologów uważają to wyrażenie za figurę lub obraz centralny i podstawowy⁵², najbardziej wzniosły i boski⁵³, specjalnie uprzywilejowany i prowadzący do właściwego zrozumienia natury Kościoła⁵⁴, szczególnie dogodny do analizy teologicznej⁵⁵, najbardziej stu-

⁵⁰ Por. m. in. F. Amiot, *Les idées maitresses de saint Paul*, s. 181; J. Beumer, art. cyt. s. 328. 336—337; Y. Congar, *Chronique de trente ans d'études ecclésiologiques*, s. 654; Tenże, *L'idée de l'Eglise chez saint Thomas d'Aquin*, w: Y. Congar, *Esquisses du mystère de l'Eglise*, Paris 1953, s. 80. 84; (Tłum. polskie tego artykułu, w: Ks. W. Zaleski, *Mistyczne Ciało Chrystusa, Traktat o Kościele*, Poznań-Warszawa-Lublin 1962, s. 259—173); Tenże, *Peut-on définir l'Eglise?*, s. 41; Tenże, *Kirche. II. Dogmengeschichtlich*, s. 810; ks. F. Dziasek, *Jezus Chrystus. II. Zbawcze Misterium. Traktat soteriologiczny*, Poznań 1962, s. 380; E. Guerry, dz. cyt., s. 308—309; F. Grivec, art. cyt., s. 647; H. Holstein, art. cyt., s. 242—246; M.J. Le Guillou, *Le Christ et l'Eglise*, s. 314—315; H. de Lubac, *Catholicisme. Les aspects sociaux du dogme*, Paris 1965, s. 42 (Pierwsze wydanie tego dzieła ukazało się w 1937 r., a tłum. polskie, w Krakowie w 1961); K. Rahner, *Die Gliedschaft in der Kirche nach der Lehre der Enzyklika Pius XII. „Mystici Corporis Christi”*, w: K. Rahner, *Schriften zur Theologie*, Bd. II, Einsiedeln-Zürich-Köln 1955, s. 22. 73—74 (Artykuł ten wydrukowany był wcześniej pt.: „Die Zugehörigkeit zur Kirche...” w: „Zeitschrift für katholische Theologie” 69(1947) 129—188); J. Salaverri, dz. cyt., s. 844; E. Sauras, art. cyt., s. 84; S. Tromp, dz. cyt., t. I., s. 167. 169.

⁵¹ Por. m.in. J.C. Fenton, *New Testament Designations of the Catholic Church and its members*, „The Catholic Biblical Quarterly” 9(1947) 128—129; Tenże, *The Meaning of Name „Church”*, „The American Ecclesiastical Review” 131(1954) 271; F. Holböck, *Das Mysterium der Kirche in dogmatischer Sicht*, w: F. Holböck-Th. Sartory, *Mysterium Kirche in der Sicht der theologischen Disziplinen*, s. 218; St. Jaki, dz. cyt., s. 165—251; O. Semmelroth, *Die Kirche als Ursakrament*, s. 27—35; Tenże, *Ekklesiologie. II. Wissenschaftstheoretische Überlegungen*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. III, Freiburg 1959², kol., 784—785.

⁵² Por. np. O.F. Bleht, *The Church as Mother*, „The American Ecclesiastical Review” 143(1960) 191; J. Hamer, dz. cyt., s. 97.

⁵³ Por. m. in. P. Dacquino, art. cyt., s. 293. 300; M.B. Schepers, *The Church of Christ*, Englewood Cliffs (N.Y.) 1963, s. 25; O. Semmelroth, *Die Kirche als Ursakrament*, s. 27.

⁵⁴ Por. m. in. L. Bouyer, art. cyt., s. 313; H. Holstein, art. cyt., s. 242; H. de Lubac, *Méditation sur l'Eglise*, s. 105; F. van der Horst, *Das Schema über die Kirche auf dem I. Vatikanischen Konzil*, Paderborn 1963, s. 322.

⁵⁵ „... elle offre une cohérence d'ensemble et une intelligibilité qui la rendent particulièrement apte à un traitement théologique”. A.M. Liégé, dz. cyt., s. 322. Autor zaznacza wcześniej, że obraz nie może się stosować we wszystkich szczegółach i nie może zastępować innych metafor biblijnych.

diowany pod różnymi aspektami⁵⁶, najbardziej znany wszystkim i ulubiony przez św. Pawła⁵⁷. Wartość tego wyrażenia podkreśla zwłaszcza M. Premm przytaczając opinie Ojców I Soboru Watykańskiego i pisząc, że jest to obraz najtrafniej wyrażający całość natury Kościoła: jego stronę widzialną i niewidzialną, ścisły związek z Chrystusem, strukturę wspólnotową i wpływ Ducha Świętego oraz najbardziej dostosowany do dziesięcjej epoki, do różnych panujących dziś tendencji; inne obrazy biblijne są temu obrazowi bardzo pokrewne i dlatego ułatwiają jego lepsze zrozumienie⁵⁸. Inni teologowie twierdzą, że dla św. Pawła obraz „ciała Chrystusa” był raczej drugorzędym opisem Kościoła⁵⁹. Warto też zaznaczyć, że nawet ci, którzy uważają obraz „ciała Chrystusa” za określenie najpiękniejsze, najgłębsze i najbardziej umiłowane przez św. Pawła twierdzą, że jest to tylko jeden z wielu obrazów czy metafor biblijnych i wyraża jedynie niektóre aspekty bogatej rzeczywistości Kościoła⁶⁰. Pewna grupa teologów odbiegając od powszechnej opinii nie nazywa wyrażenia „ciało Chrystusa” obrazem lub metaforą. Już L. Cerfaux, a za nim wielu innych przyjmuje, że w Pawłowym wyrażeniu jest coś więcej niż obraz, jest połączenie sensu metaforycznego z sensem mistycznym, wskazującym na pewną tożsamość wiernych z Chrystusem⁶¹.

⁵⁶ Por. P. Tena Garriga, dz. cyt., s. 189.

⁵⁷ Por. m. in. G. Philips, *La sainte Eglise catholique*, s. 187. 208; A. Rétif, *Catholicité*, Paris 1956, s. 52—53; S. Tromp, dz. cyt., t. I. s. 26. 75. (Podobnie pisał S. Tromp wcześniej w art. pt. „Ecclesia Sponsa Virgo Mater”, „Gregorianum” 18 (1937) 3; Th. Zapelena, *Vos estis Corpus Christi* (1 Cor 12, 28), s. 78.

⁵⁸ Por. dz. cyt., s. 435—436. 455.

⁵⁹ Por. np. L. Cerfaux, *La théologie de l'Eglise suivant saint Paul*, s. 215—218; V. Morel, art. cyt., s. 707—708. 718.

⁶⁰ Por. m. in. G. Baum, dz. cyt., s. 53—54; ks. H. Bogacki, *Związanie Kościoła z Trójcą Świętą*, „Ateneum Kapłańskie” 66(1963) 19; C.J. Dumont, dz. cyt., s. 134—137; J.C. Fenton, *The New Testament Designation of the Church as God's Temple*, „The American Ecclesiastical Review” 140(1959) 116; H. Fries, *Kirche. III. Systematisch*, w: *Handbuch Theologischer Grundbegriffe*, Bd. I. s. 813—814; Tenże, *Die Kirche als Träger und Vermittler der Offenbarung*, w: F. Holböck-Th. Sartory, *Mysterium Kirche in der Sicht der theologischen Disziplinen*, s. 13; Gerardo del S. Coure, dz. cyt., s. 138—141; J. Hamer, dz. cyt., s. 97; F. van der Horst, dz. cyt., s. 322; H. de Lubac, *Méditation sur L'Eglise*, s. 112; Ch. Moeller, dz. cyt., s. 290. 295. 318. 329. 333; J.P. Murphy, *Our Lady: the Heart of the Mystical Body*, „The American Ecclesiastical Review” 137(1957) 309; M. Nothomb, art. cyt., s. 236—267; ks. B. Pylak, *Problem teologicznej definicji Kościoła*, „Roczniki Teologiczno-kanoniczne” 7(1961) z. 1, s. 59—62; ks. J. Rosiak, *Chrystus mistyczny*, „Przegląd Powszechny” 228(1949) 258; R. Schnackenburg, *Die Kirche im Neuen Testament*, s. 146—147; Tenże, *Wesenszüge und Geheimnis der Kirche nach dem Neuen Testament*, s. 173; O. Semmelroth, *Ekklesiologie. II. Wissenschaftstheoretische Überlegungen*, kol 784—785; Tenże, *Das geistliche Amt. Theologische Sinndeutung*, Frankfurt 1965² (wyd. I — 1958). s. 38. 42. 46; Tenże, *Ich glaube an die Kirche, Erwägungen über das gottmenschliche Geheimnis der Kirche*, Düsseldorf 1959, s. 35—36; Tenże, *Die Kirche als Ursakrament*, s. 26—27; Tenże, *Um die Einheit der Kirchenbegriffes*, s. 320—321; Tenże, *Ursakrament*, kol 596; Tenże, *Vom Sinn der Sakramente*, Frankfurt 1960, s. 22—24; ks. F. Szreder, art. cyt., s. 321—325.

⁶¹ Por. L. Cerfaux, *Le Christ dans la théologie de saint Paul*, s. 265; Tenże, *La théologie de l'Eglise suivant saint Paul*, s. 215; Por. też F.X. Durrwell, dz. cyt., s. 207—208; W. Goossems, dz. cyt., s. 39. 68—70; R. Hasseveldt, dz. cyt., s. 223—224.

Inni teologowie określają to wyrażenie innymi nazwami; mówią o nim jako o jednej z głównych figur⁶², o jakiejś analogii lub analogii proporcjonalności⁶³, o najpiękniejszym porównaniu⁶⁴, o jednym z tzw. „ideogramów”⁶⁵, o najbardziej adekwatnym modelu, czyli zaprojektowanym specjalnie schemacie, który ma nam jakoś ułatwić ujęcie i zrozumienie tajemniczej rzeczywistości Kościoła⁶⁶, o pojęciu lub idei⁶⁷, o jednej z nazw, czy o jednym z synonimów Kościoła⁶⁸, o wyrażeniu lub formule⁶⁹, o najdoskonalszej, najbardziej adekwatnej wypowiedzi o Kościele⁷⁰, o najbardziej słusznym wyrażeniu totalnej wizji Kościoła⁷¹, czy wreszcie o jednym z czterech kierunków w określeniu istoty Kościoła⁷².

Teologowie wypowiadają też różne opinie rozważając sam problem,

Podobną opinię wyrażają również B.M. Ahern (por. art. cyt., s. 199—209), L. Bouyer (por. Dictionnaire théologique, Tournai 1963, s. 222), Y. Congar (por. Kirche. II. Dogmengeschichtlich, s. 810), M. Meinertz (por. dz. cyt., t. II, s. 156), G. Phillips (por. La sainte Eglise catholique, s. 181—184), M. Premm (por. dz. cyt., s. 445), G. Söhngen (por. These XXXVI, w: Warum glauben? Begründung und Verteidigung des Glaubens in ein-und-vierzig Thesen (Praca zbiorowa), Würzburg 1967). (Wydanie pierwsze — 1961; tłum. polskie — Warszawa 1969), s. 332), E. Stirnimann (por. art. cyt., s. 159), ks. F. Szreder (por. art. cyt., s. 326) i V. Warnach (por. art. cyt., s. 821—822).

⁶² Por. np. C.J. Dumont, dz. cyt., s. 134—135; Gerardo del S. Cuore, dz. cyt., s. 140—141.

⁶³ Por. m. in. A.M. Liégé, dz. cyt., s. 319—321; A. Mitterer, Christus und Kirche im Lichte ihrer Analogie zum Menschleib, s. 63—64; H. Paradis, art. cyt., s. 96; E. Stirnimann, Die Kirche und der Geist Christi, „Divus Thomas” 31(1953) 6; M.R. Tillard, dz. cyt., s. 57. Por. też C.J. Dumont, dz. cyt., s. 134—136.

⁶⁴ Por. np. F. Amiot, L'enseignement de saint Paul, t. II, s. 5; O. Casel, dz. cyt., s. 345. 353; M.D. Philippe, Mystère du Corps Mystique du Christ, Paris 1960, s. 24. 29.

⁶⁵ Por. np. F. Mussner, art. cyt., s. 50.

⁶⁶ Por. J. Auer, art. cyt., s. 6; Tenze, Die Bedeutung der „Modell-Idee” für die „Hilfsbegriffe” des katholischen Dogmas, w: Einsicht und Glaube (hrsgg. von J. Ratzinger und H. Fries), Freiburg 1963, s. 275—277.

⁶⁷ Por. m. in. J. Betz, Die Einheit und Vielgestaltigkeit der Kirche, „Theologisches Jahrbuch” 1965, s. 16—18 (Artykuł ten ukazał się wcześniej w: „Trierer Theologische Zeitschrift” 71(1962) 265—287); O. Casel, dz. cyt., s. 96; H. Cordovani, Chiesa. A. La Chiesa come comunità dei fedeli, I. La theologia della Chiesa, w: Enciclopedia Cattolica, t. III, Città del Vaticano 1949, kol 1446; C. Dillenschneider, art. cyt., s. 79; J. Hamer, dz. cyt., s. 97; M.J. Le Guillou, Le Christ et l'Eglise, s. 112. 221. 132; H. Schlier, Der Brief an die Epheser, s. 89—90. Tenze, Die Einheit der Kirche nach dem Apostel Paulus, w: M. Roesle-O. Cullmann, Begegnung der Christen (Festschrift für O. Karrer), Stuttgart — Frankfurt 1960, s. 107; Tenze, Zu den Namen der Kirche in den paulinischen Briefen, s. 147. 152—157; J. Schmid, art. cyt., s. 793.

⁶⁸ Por. m. in. G. Baum, dz. cyt., s. 53—54; J.C. Fenton, The New Testament Designation of the True Church as God's Temple, s. 116; B. Hanssler, dz. cyt., s. 35; Ch. Journet, L'Eglise du Verbe Incarné, t. II, Bruges 1962, s. 49—50. 52 nn.; A. Winklhofer, Über die Kirche. Das Geheimnis Christi in der Welt, Frankfurt 1962, s. 17. 19. 134. 150.

⁶⁹ Por. np. L. Ouellette, art. cyt., s. 85.

⁷⁰ Por. H. Fries, Das Gespräch mit der evangelischen Christen, Stuttgart 1961, s. 102.

⁷¹ „Die treffendste Bezeichnung für diese gazheitliche Auffassung der Kirche ist der Name „der mystische Leib Christi”. A. Sustar, Der Laie in der Kirche, w: Fragen der Theologie heute, s. 526. F. Amiot posze podobnie, iż to wyrażenie bardzo dobrze oddaje myśl św. Pawła. Por. L'enseignement de saint Paul, t. II, s. 7.

⁷² Por. np. ks. W. Piwowski, Eklezjologiczna koncepcja teologii pasterskiej, „Ateneum Kapłańskie” 69(1966) 301.

czy wyrażenie „ciało Chrystusa” można uważać za definicję Kościoła. O. Casel stwierdza ogólnie, że fakt bycia ciałem definiuje Kościół⁷³. Również A. Piolanti zaznacza krótko, że Kościół walczący może być słusznie definiowany jako Ciało Chrystusa⁷⁴. Wybitny teolog szwajcarski Ch. Journet używa zamiennie terminów „ciało Chrystusa” i „mistyczne ciało Chrystusa” i stwierdza, że wyrażenia te stanowią główną ideę wszystkich tzw. większych definicji Kościoła, tzn. definicji sformułowanych w oparciu o Pismo św. i uwydatniających nadprzyrodzony charakter Kościoła⁷⁵. Journet następnie obszernie analizuje trojaki znaczenie biblijnych wypowiedzi o „ciele Chrystusa”: 1 — małżeńskie (Kościół poślubiony Chrystusowi), 2 — biologiczne (Kościół organizmem nadprzyrodzonym), 3 — osobowe (Kościół kontynuacją Chrystusa), oraz zasadniczą treść tych wyrażen, a mianowicie kontynuowanie przez Kościół potrójnej funkcji Chrystusa (funkcji króla, kapłana i zbawcy); precyzując w ten sposób myśli, kryjące się w idei ciała mistycznego, Journet podaje wiele różnych pomocniczych i cząstkowych określeń Kościoła⁷⁶. Wreszcie wylicza on wyrażenie „ciało Chrystusa” jako jedną z definicji katechizmowych i wyraża żal, że wbrew Katechizmowi Trydenckiemu współczesne katechizmy takich głębokich określeń biblijnych nie podają⁷⁷. Inni teologowie wyraźnie stwierdzają, że dopiero dodanie do wyrażenia „ciało Chrystusa” przymiotnika „mistyczne” czyni to określenie prawdziwą definicją Kościoła. Stwierdzają to m. in. A. Darquennes, G. Philips, ks. B. Pylak i D.C. Lialine⁷⁸. Dwaj ostatni autorowie należą też do licznej grupy teologów, która podkreśla wielką rolę encykliki „Mystici Corporis” określającej Kościół jako mistyczne ciało Chrystusa⁷⁹.

⁷³ Por. dz. cyt., s. 178.

⁷⁴ Por. La Comunione dei Santi e la Vita Eterna, Firenze 1957, s. 190. Autor zaznacza dalej, że „ciałem Chrystusa” jest też Kościół cierpiący i triumfujący.

⁷⁵ Por. L'Eglise du Verbe Incarné, t. II, s. 580; Théologie de l'Eglise, Bruges 1958 (tłum. polskie: Kościół Chrystusowy, Poznań 1960) s. 18. 399; Regard rétrospectif à propos du dernier livre du RP. Congar sur l'Eglise, „Nowa et vetera” 38(1963) 311.

⁷⁶ Np.: „l'Epouse du Verbe Incarné”; „une ressemblance du Christ-Dieu, ou une configuration à Lui”; „un épanchement, un complement, un achèvement, ou une plénitude du Verbe Incarné”; „le corps du Christ Roi, Prêtre et Sauveur”. Por. L'Eglise du Verbe Incarné, t. II, s. 581—590.

⁷⁷ Tamże s. 599.

⁷⁸ Por. A. Darquennes, art. cyt., s. 7—8. 50—53; G. Philips, La sainte Eglise catholique, s. 261; ks. B. Pylak, art. cyt., s. 63—66; D.C. Lialine, art. cyt., s. 296—297. 305—306.

⁷⁹ Por. ks. B. Pylak, art. cyt., s. 63—66; D.C. Lialine, art. cyt., s. 296—297; Por. też m. in. W. Becker, Der Laie und das Konzil, w: Vaticanum secundum (hrsgg. O. Müller), Bd I, Leipzig 1963, s. 84; A. Beni, dz. cyt., s. 425; G. Brantl, Christianity, New York 1961, s. 101—107. 149; P. Broutin, Mysterium Ecclesiae, Paris 1947, s. 49; Y. Congar, Peut-on définir l'Eglise?, s. 26—30; Tenze, Ecclesia ab Abel, s. 99; Tenze, Chronique de trente ans d'études ecclésiologiques, s. 650—654; C. Feckes, Die Kirche als Herrenleib. Darlegungen und Efläterungen zur Enzyklik „Mystici Corporis Christi”, Köln 1949, s. 35—36; J.C. Fenton, The Catholic Church and Salvation, Westminster 1958, s. 97; Tenze, The „Mystici Corporis” and the Definitions

Z teologów tych warto wspomnieć o C. Feckesie, A. Verheulu i P. Malmbergu. Przytaczając określenie podane przez encyklikę C. Feckes twierdzi np., że odtąd nie można już tolerować takiej definicji Kościoła, która by nie zawierała na poczesnym miejscu pojęcia „ciała mistycznego”, a A. Verheul zaznacza nawet, że papież przeciwstawił się tu wyraźnie tym teologom niemieckim, którzy dawali pierwszeństwo obrazowi „Ludu Bożego” jako opisowi (Umschreibung) Kościoła⁸⁰. P. Malmberg twierdzi, że papież zamierzał dać w encyklice jakąś definicję opisową, jakiś opis określający pojęcie Kościoła⁸¹. Inna grupa autorów również podkreśla pierwszeństwo określenia „mistyczne ciało Chrystusa”, powołując się na encyklikę, ale zaznacza, że określenie to nie jest ścisłą definicją, a tylko obrazowym opisem, który wymaga jeszcze dalszego wyjaśnienia, właściwej interpretacji⁸². Podobną opinię wyraża ks. W. Dudek pisząc, że określenia z encykliki „Mystici Corporis” nie można uważać za ścisłą definicję, gdyż główny człon tego opisu „ciało mistyczne” zawiera duży ładunek analogii, której wyrazu teologia dotąd dokładnie nie określiła⁸³. Niektórzy teologowie jak np. W. Beinert, K. Mörsdorf, H. Mühlen i M. Nothomb przyznają jeszcze mniejszą wartość określeniu „mistyczne ciało Chrystusa”; piszą oni, że Pius XII w swej encyklice nie tylko nie uważał określenia „Mistyczne Ciało Chrystusa” za jakąś ścisłą definicję, ale też na tym określeniu nie poprzestał, odwołując się jeszcze do innych wyrażen biblijnych celem lepszego przedstawienia natury Kościoła⁸⁴.

of the Church, „The American Ecclesiastical Review” 128(1953), 448—449; Tenże, Scholastic Definitions of the Catholic Church, Tamże 111(1944) 228; St. Jaki, dz. cyt., s. 251; ks. L. Kaczmarek, Nauka o Mistycznym Ciele Chrystusa Pana, Poznań 1947, s. 12; F. Malmberg, dz. cyt., s. 67; S. Tromp, Corpus Christi quod est Ecclesia, t. I, s. 180; A. Verheul, Einführung in die Liturgie. Zur Theologie des Gottesdienstes, Wien 1964, s. 116.

⁸⁰ Por. C. Feckes, Die Kirche als Herrenleib. Darlegungen und Erläuterungen zur Enzyklik „Mystici Corporis”, Köln 1949², s. 35—36; A. Verheul, dz. cyt., s. 116.

⁸¹ „... eine deskriptive Definition, eine beschreibende Description, eine begriffsbestimmende Beschreibung der Kirche”. Dz. cyt., s. 67.

⁸² Por. m. in. ks. H. Bogacki, art. cyt., s. 19; C. Dillenschneider, art. cyt., s. 80, H. Fries, Kirche III. Systematisch, s. 813; Gerardo del S. Cuore, dz. cyt., s. 137. 146—147; ks. W. Granat, dz. cyt., t. IV, s. 358. 360; Tenże, Wierzę w święty Kościół powszechny, „Znak” 11(1959) 1231; F. Holböck, dz. cyt., s. 216. 218; A. Mitterer, Geheimnisvoller Leib Christi nach St. Thomas von Aquin und nach Papst Pius XII, s. 195; M. Premm, dz. cyt., s. 541; ks. J. Rosiak, art. cyt., s. 258; O. Semmelroth, Ekklesiologie. II. Wissenschaftstheoretische Überlegungen, kol 485; Tenże, Die Kirche als Ursakrament, s. 26—43; H. Stirnimann, Die Kirche und der Geist Christi, s. 5—6 (Stirnimann na s. 13—14 pisze też, że papież w encyklice używał również innych określeń); ks. Z. Szukszta, Z literatury eklezjologicznej ostatnich czasów, „Ateneum Kapałńskie” 68(1965) 383.

⁸³ Współzależność ekumenizmu i eklezjologii, „Ateneum Kapałńskie” 67(1964) 331.

⁸⁴ Por. W. Beinert, dz. cyt., s. 338; K. Mörsdorf, dz. cyt., s. 22—23; H. Mühlen, dz. cyt., s. 50; Tenże, Christus als Urbild der Kirche und der methodischer Ansatz für die Frage nach der Stellung Mariens in der Kirche, w: Maria et Ecclesia. Acta congressus Mariologici-Mariani in civitate Lourdes anno 1958 celebrati, Roma 1959, t. III, s. 57 (Autor nazywa tu mistyczne ciało Chrystusa — „rein deskriptive Bestimmung der Kirche”); M. Nothomb, art. cyt., s. 236—237. Por. też F. Klostermann, Das Christliche Apostolat, Innsbruck 1962, s. 272—273. 288. 297.

A.M. Liégé przypomina nawet, że papież obok teologicznego określenia „mistyczne ciało Chrystusa” odwołuje się dla celów społeczno-prawnych i duszpasterskich do definicji św. Roberta Bellarmina⁸⁵. Podobnie piszą również A. Bengsch i A. Winklhofer. Pierwszy z nich stwierdza, że choć ważne i owocne było ponowne podkreślenie przez Piusa XII wartości obrazu „ciała Chrystusa” jako opisu Kościoła, to jednak obraz ten nie może być żadną definicją adekwatną; wymaga uzupełnienia przez inne obrazy, np. „oblubienicy”, by uniknąć jednostronności i nieporozumień⁸⁶. A. Winklhofer chociaż twierdzi, powołując się na Piusa XII i na św. Pawła, że wyrażenie „ciało Chrystusa” jest nazwą najznakomitszą, najlepiej wyrażającą istotę Kościoła, najbardziej treściwą i możliwie najdokładniejszą⁸⁷, to jednak zaznacza, że nazwa ta jest tylko obrazem a nie ścisłą definicją; chociaż obraz ten ujmuje łącznie i wyjaśnia wszystkie inne formuły i obrazy Kościoła i wnosi jeszcze coś nowego, to jednak jako obraz nie może powiedzieć nam na temat Kościoła wszystkiego, co by należało⁸⁸. Jeśli chodzi o same wypowiedzi św. Pawła o ciele Chrystusa, to jedni autorowie jak L. Cerfaux i L. Bouyer, a za nimi V. Morel, H. Holstein i H. de Lubac utrzymują, że nie są one bynajmniej jakimiś formalnymi definicjami Kościoła⁸⁹; ks. W. Granat i J. Hamer uważają, że są najwyżej jakimiś zaczątkami definicji, mogą stanowić punkt wyjścia lub iść za podstawową przy definiowaniu Kościoła⁹⁰. Inni natomiast stwierdzają, że sam św. Paweł używał tego wyrażenia jako określenia czy definicji Kościoła. M. Schmaus stwierdza, że Paweł nazywa Kościół Ciałem Chrystusa⁹¹. J. Beumer, J. Bonsirven, P. Dacquino, W. Goossens i O. Müller piszą też ogólnie, że Apostoł chciał w ten spo-

⁸⁵ Por. L' appartenance à l'Eglise et l'encyclique „Mystici Corporis Christi”, „Revue des Sciences Philosophiques et Theologiques” 32(1948) 357; Le salut des „autres”, „Lumière et Vie” 18(1954) 32—33. Y. Congar referując te poglądy stwierdza, że definicję „pastoralną” moglibyśmy nazwać „teologiczną pośredniowieczną”, a definicję „teologiczną” definicją Ojców i wielkich scholastyków. Por. Chronique de trente ans d'études ecclésiologiques, s. 353.

⁸⁶ Por. art. cyt., s. 781.

⁸⁷ „... den vorzüglichsten und das Wesen der Kirche am besten ausdrückenden Namen...” Dz. cyt., s. 17. „... inhaltserfülltester und annähernd genauester Name ist”. Tamże s. 20.

⁸⁸ Por. Tamże, s. 20. 134.

⁸⁹ Por. L. Cerfaux, La théologie de l'Eglise suivant saint Paul, s. 284—285; L. Bouyer, Où en est la théologie du corps mystique? s. 313; V. Morel, art. cyt., s. 707—708. 718; H. Holstein, art. cyt., s. 242; H. de Lubac, Méditation sur l'Eglise, s. 105. Cerfaux pisze, iż „nic nas nie zobowiązuje do powiedzenia, że św. Paweł usiłował dać tutaj formalną definicję Kościoła”. L. Bouyer natomiast stwierdza tylko, że „Ciało Chrystusa” stanowi „image analogique privilégiée pour nous conduire à une juste intelligence de la nature de l'Eglise”. Warto jeszcze przytoczyć dosadną wypowiedź H. Friesa na temat „ciała Chrystusa”: „Es bleibt ein Bild und ist keine exakte Definition”. Aspekte der Kirche heute, w: H. Fries, Aspekte der Kirche, Stuttgart 1963, s. 36—37.

⁹⁰ Por. ks. W. Granat, Dogmatyka katolicka, t. IV., s. 258; J. Hamer, dz. cyt., s. 97.

⁹¹ Por. Vom Wesen des Christentums, Westheim 1949, s. 237.

sób określić lub przynajmniej opisać Kościół⁹². Natomiast H. Volk nazywa to wyrażenie jednym z biblijnych opisów Kościoła (Beschreibung)⁹³. J. Betz stwierdza również, że św. Paweł użył tego wyrażenia nie tylko jako obrazu, ale jako rzeczowego określenia Kościoła⁹⁴. Podobną opinię wyraża G. Söhngen, pisząc, że „ciało Chrystusa” jest stworzonym przez Pawła drugim podstawowym określeniem (Grundbezeichnung) Kościoła obok „Ludu Bożego”⁹⁵. Ks. W. Szubzda nazywa „ciało Chrystusa” Pawłową definicją Kościoła⁹⁶. A. de Bovis podkreśla nadto, że to wyrażenie Pawłowe jest definicją zwięzłą w słowach, a bardzo bogatą w treść⁹⁷. J. Schmid i ks. F. Szreder piszą dokładniej, że wypowiedzi z Ef 1, 22 i Kol 1, 18 brzmią jak definicja⁹⁸, a F. X. Durrwell i L. M. de Bazelaire stwierdzają nawet, że zdania te stanowią ostatecznie sformułowaną definicję Kościoła⁹⁹. Jednakże pierwszy z nich podkreśla, że definicja ta powinna być jeszcze uzupełniona, a drugi, że tradycja Kościoła, szczęśliwie wyrażona przez enc. „Mystici Corporis”, pogłębiła to określenie przez dodanie słowa „mistyczne”¹⁰⁰.

Tak więc mamy bardzo wiele różnych opinii na temat wartości metafory „ciała Chrystusa” jako opisu Kościoła i na temat takiej czy innej treści wyrażanej przez tę metaforę. Takie bogactwo opinii jest wyrazem bardzo żywego zainteresowania się tą metaforą przez teologów, szczególnie w latach następujących bezpośrednio po ukazaniu się encykliki „Mystici Corporis”. Prowadząc intensywne badania nie tylko nad

⁹² Por. J. Beumer, *Die Kirche Leib Christi oder Volk Gottes?*, „Theologie und Glaube” 53(1963) 258, (beschreiben); J. Bonsirven, *Théologie du Nouveau Testament*, s. 34 (définir); P. Dacquino, *De membris Ecclesiae, quae est corpus Christi*, „Verbum Domini” 41(1963) 136 (Revera Ecclesia a Paulo, „unum corpus in Christo” definitur); W. Goossens, dz. cyt., s. 60 (désigner); O. Müller, *Das erste Entwurf des Dekrets über die Kirche*, w: *Vaticanum secundum*, Bd. I., s. 391 (bezeichnen). J. Beumer zaznacza w cytowanym miejscu, że chociaż to wyrażenie Pawłowe nie stanowi bezpośredniego sformułowania według reguł szkolnych określenia pojęciowego, to jednak nadprzyrodzonej rzeczywistości Kościoła poznawanej analogicznie nie da się wyrazić z pominięciem opisów obrazowych.

⁹³ Por. *Die Einheit der Kirche und die Spaltung der Christenheit*, „Theologisches Jahrbuch” 1964, s. 235; *Das sakramentale Element in der Kirchenglidenschaft*, Tamże s. 1193.

⁹⁴ „... nicht nur als Bild sondern als Realbezeichnung für die Wirklichkeit „Kirche”. Art. cyt., s. 16. „Corpus Christi... nicht nur bildhaft sondern in einem sehr realen Sinn zu verstehen ist”. Tamże s. 17.

⁹⁵ Por. dz. cyt., s. 325. 329.

⁹⁶ Por. *Kościół a Kościoły według doktryny św. Pawła*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 15(1952) 232.

⁹⁷ „Corps du Christ” est une définition, concise dans les mots, ample dans la signification...” Dz. cyt., s. 66.

⁹⁸ Por. J. Schmid, art. cyt., s. 793 („Eph 1, 23 klingt wie eine Définition”); ks. F. Szreder, art. cyt., s. 326.

⁹⁹ Por. F.X. Durrwell, dz. cyt., s. 200 (La définition de l’Eglise ... recoit là sa dernière formulation”); L.M. Bazelaire, dz. cyt., s. 30. (Paweł głęboką rzeczywistość Kościoła „a résumé d’un mot, qui est la définition même de l’Eglise”).

¹⁰⁰ Por. F.X. Durrwell, dz. cyt., s. 263; L.M. de Bazelaire, dz. cyt., s. 31—32.

samą encykliką ale też nad biblijnymi tekstami o „ciele Chrystusa” i nad dziejami tej idei w Tradycji Kościoła teologowie i egzegeci wysuwali wiele opinii, rozszerzających w znacznej mierze naszą wiedzę o tym, co przedstawia nam najważniejsza chyba z metafor eklezjologicznych Nowego Testamentu.

III OCENA INTERPRETACJI W ŚWIETLE VATICANUM II

Celem dokonania możliwie ścisłej teologicznej oceny poglądów tych eklezjologów współczesnych, którzy pisali na temat metafory „ciała Chrystusa” i jej wykorzystania przy opisach Kościoła, celem stwierdzenia, jaką wartość mają te poglądy i jaki trwały dorobek wnoszą one w rozwój teologii, należy się zastanowić w jakiej mierze od poglądów tych zależą i je potwierdzają najnowsze wypowiedzi Magisterium Kościoła, zwłaszcza sformułowania podane przez Vaticanum II. Stąd jest chyba rzeczą jak najbardziej słuszną porównać te poglądy przede wszystkim z tym, co na temat „ciała Chrystusa” mówi opracowana i uchwalona przez Sobór Konstytucja „Lumen Gentium”. Aby jak najbardziej właściwie odczytać naukę Konstytucji i aby dokonać możliwie dokładnej oceny poglądów eklezjologicznych z przed Soboru trzeba też będzie uwzględnić zasadnicze komentarze do Konstytucji oraz liczne przemówienia papieża Pawła VI na temat Kościoła.

Konstytucja „Lumen Gentium” poświęca obrazowi „Ciała Chrystusa” cały punkt 7 rozdziału pierwszego: „O tajemnicy Kościoła”, trzymając się w wykładzie możliwie dokładnie toku rozważań przedstawionych w samych listach Pawłowych, oczywiście z uwzględnieniem wspaniałego dorobku teologii biblijnej ostatnich lat i całego rozwoju dogmatu o „ciele Chrystusa” w Tradycji Kościoła¹⁰¹. Konstytucja nie rozwiązuje wszystkich problemów dotyczących idei „ciała Chrystusa”, ale dając obszerny oficjalny wykład tej idei, pozwala nam w wielu wypadkach ocenić, jakie próby rozwiązań są najbardziej właściwe.

Jeśli chodzi o problem genezy tego obrazu w listach św. Pawła, trudno jest w obecnym stanie badań zdecydowanie rozstrzygnąć, które opinie teologów czy egzegetów są najbardziej słuszne. Wydaje się, że św. Paweł przyrównując w wielkich listach solidarność wszystkich chrześcijan do jedności ciała ludzkiego mógł się posłużyć porównaniem bardzo rozpowszechnionym w ówczesnej popularnej literaturze hellenistycznej. Natomiast spotykane w listach więziennych przyrównanie związku między Chrystusem a Kościołem do stosunku między głową a ciałem jest

¹⁰¹ Por. G. Philips, *L'Eglise et son mystère au II-e Concile du Vatican*, s. 113.

chyba oryginalną myślą św. Pawła¹⁰². Oczywiście św. Paweł wyszedł poza porównanie hellenistyczne widząc w obrazie „ciała Chrystusa” prawdę o ścisłej jedności wiernych z Chrystusem, realizowanej zwłaszcza przez Eucharystię¹⁰³. Jeśli zaś chodzi o ideę „głowy”, to wydaje się ona być u św. Pawła zasadniczo niezależna od pojęcia „ciała” (por. np. i Kor 11, 3; Kol 1, 15—20; 2, 10). Apostoł chciał przez tę ideę ukazać wyraźnie prymat Chrystusa nad całym stworzeniem i przeciwstawić się jakimś tendencjom pregnostyckim. Dopiero w dalszych wywodach, jakby na drugim planie, pojęcie „głowy” zostało związane z pojęciem „ciała” i zaczęło oznaczać źródło życia i jedności całego organizmu¹⁰⁴. Jeśli chodzi o to ostatnie znaczenie, można by się dopatrywać ewentualnego podobieństwa myśli Pawłowej do tego, co na temat głowy względem ciała mówiła medycyna grecka¹⁰⁵, natomiast widzenie w pojęciu głowy przede wszystkim przywództwa wywodzi się raczej z semickiej mentalności św. Pawła¹⁰⁶.

W związku z tym nasuwa się wniosek, że nauka św. Pawła o „ciele Chrystusa” ulegała rozwojowi, że wyrażenie to nabrało w listach więziennych nowego głębszego znaczenia. Uznanie takiego rozwoju wyraźnie sugeruje Konstytucja „Lumen Gentium” omawiając odrębnie najpierw naukę o „ciele Chrystusa” znaną z wielkich listów św. Pawła, a następnie naukę o „Głowie Kościoła” znaną z Pawłowych listów wię-

¹⁰² Taka opinia sugerowana jest w znanych komentarzach do Konstytucji „Lumen Gentium”. Por. m. in. A. Grillmeier, *Dogmatische Konstitution über die Kirche. Kommentare zum I und II Kapitel w: Das zweite Vatikanische Konzil ... Dokumente und Kommetare* (hrsgg von H. Vorgrimmler), — *Lexikon für Theologie und Kirche, Teil I, Freiburg 1966*, kol. 166—168; G. Philips, *L'Eglise et son mystère au II-e Concile du Vatican*, s. 106—107. Por. też P. Faynel, *L'Eglise*, Paris 1970, t. I, s. 68. 70—71.

¹⁰³ Podkreślają to zwłaszcza, jak widzieliśmy, P. Amiot, A.M. Dubarle, W. Goossens, B. Hanssler, L. Malevez i L. Ouellette. Por. przypis 9 niniejszego artykułu. Por. też J. Stępień, *Kościół ciałem Chrystusa w wielkich listach św. Pawła*, „*Collectanea Theologica*” 41(1971) z. 4, s. 27—28; Tenże, *Eklezjologia św. Pawła*, Poznań 1972, s. 85—89. 271—272 (Na ss. 83—106 jest właściwie przedrukowany artykuł cytowany wyżej).

¹⁰⁴ Por. Y. Congar, *Le Christ chef invisible de l'Eglise visible d'après saint Paul*, w: *Problèmes actuels de Christologie*, éditées par H. Bouëssé et J.J. Latour, Bruges 1965, s. 365—370. 375. 377. (Tłum. polskie, w: Y. Congar, *Chrystus i zbawienie świata*. Kraków 1968, s. 103—128. 357—362).

¹⁰⁵ O tych podobieństwach pisali m. in. Y. Congar (por. *Le Christ chef invisible de l'Eglise visible d'après saint Paul*, s. 377), O.A. Jankowski (por. dz. cyt., s. 568), H. Paradis (por. art. cyt., s. 114), J. Reuss (por. art. cyt., s. 126) i J.M. Tillard (por. dz. cyt., s. 6).

¹⁰⁶ Wpływ myśli semickiej m. in., jak widzieliśmy J. Dupont, W. Goossens i H. Paradis. Por. przypis 6 niniejszego artykułu. Podobną opinię wypowiada też O.A. Jankowski, Por. dz. cyt., s. 567.

ziennych¹⁰⁷. Ojcowie Soboru rozumieli, że wielkie listy podkreślają przede wszystkim solidarność i współpracę wszystkich członków Kościoła (ich jedność w różnorodności), a listy więzienne przykładają więcej wagi do funkcji Chrystusa jako Głowy ciała, czyli jako ośrodka, który rządzi całym Kościołem i ożywia go¹⁰⁸. Chociaż te dwa aspekty Pawłowej alegorii ciała są sobie pokrewne, to jednak sprowadzanie ich do wspólnego mianownika byłoby zabiegiem zbyt sztucznym, a nawet rozdającym jakąś niebezpieczną mieszaninę i groźbę radykalnie fałszywych interpretacji¹⁰⁹. Tak więc powinniśmy uznać rozwój nauki Pawłowej o ciele Chrystusa, uwzględnienie w późniejszych listach nowych innych aspektów, jako rzecz nie ulegającą wątpliwości.

Z problemem ewolucji nauki św. Pawła wiąże się ściśle problem właściwej interpretacji niektórych wypowiedzi o „ciele Chrystusa” z wielkich listów tego Apostoła, zwłaszcza 1 Kor 12, 12—13. 27. Konstytucja „Lumen Gentium” potwierdzając stanowczo fakt ewolucji nauki Pawłowej i biorąc pod uwagę kontekst całego rozdziału 12, mówiący o naszym upodobnieniu się do Chrystusa przez sakramenty, zdaje się w konsekwencji tłumaczyć „ciało Chrystusa” nie w sensie kolektywnym, ale w sensie indywidualnego Chrystusa, z którym wierni utożsamiają się w jakiś mistyczny sposób¹¹⁰. Konstytucja nie narzucając oficjalnie takiej czy innej egzegezy zdaje się więc popierać nie opinię tradycyjną, ale nową interpretację uzasadnioną przez wybitnego biblistę lowańskiego L. Cerfaux. Ponieważ podstawą do opracowania pierwszych rozdziałów Konstytucji był projekt przedstawiony przez teologa lowańskiego G.

¹⁰⁷ Por. Constitutio „Lumen Gentium” ... n. 7. „Acta Apostolicae Sedis” 57(1965) 9—11. Por. też L. Cerfaux, Les images symboliques de l'Eglise dans le Nouveau Testament, w: G. Barauna-Y.M.J. Congar, L'Eglise de Vatican II. Etudes autour de la Constitution conciliaire sur l'Eglise, Paris 1966, t. II, s. 253 n. 2; A. Grillmeier, dz. cyt., kol 166—168; Ch. Moeller, Le ferment des idées dans l'élaboration de la Constitution, w: G. Barauna-Y. Congar, L'Eglise du Vatican II, t. II, s. 104 n. 3; Die Verbesserungen am Kapitel I. De Ecclesiae Mysterio (opr. O. Müller), w: Vaticanum secundum, Bd III/2, 1967, s. 264—265; G. Philips, L'Eglise et son mystère au II-e Concile du Vatican, s. 106—112.

¹⁰⁸ Por. G. Philips, Die Geschichte der dogmatischen Konstitution über die Kirche „Lumen Gentium”, w: Das zweite Vatikanische Konzil, Teil I, s. 150; Tenze, L'Eglise et son mystère au II-e Concile du Vatican, s. 50—51. 106—107.

¹⁰⁹ Por. Tamże, s. 106—107; A. Grillmeier dz. cyt., s. 166—168. Por. też P. Fajnel, dz. cyt., t. I, s. 68. 70—71; ks. J. Stępień, Eklezjologia św. Pawła, s. 248—249.

¹¹⁰ Por. Constitutio „Lumen Gentium”... n. 7 (zwłaszcza akapit drugi tego punktu), „Acta Apostolicae Sedis” 57(1965) 9—10. G. Philips, teolog lowański, jeden z głównych redaktorów Konstytucji „Lumen Gentium” wyjaśnia, że taki jest dosłowny sens wypowiedzi Pawłowej i Sobór to po prostu przyjmuje nie narzucając oficjalnie takiej czy innej egzegezy. Por. L'Eglise et son mystère au II-e Concile du Vatican, s. 107. Por. też ks. J. Stępień, Kościół ciałem Chrystusa w wielkich listach św. Pawła, s. 28—32. Autor ten referując dyskusje współczesnych biblistów opowiada się za pewnym złagodzeniem interpretacji podanej przez L. Cerfaux, za utworzeniem jakiejś syntezy aspektu indywidualnego i społecznego.

Philipsa¹¹¹, można stwierdzić, że poglądy środowiska lowańskiego znacznie wpłynęły na soborową naukę o Kościele i niektóre interpretacje podane przez to środowisko zdają się być wyraźnie zaaprobowane przez Konstytucję „Lumen Gentium”, stając się tym samym trwałym dorobkiem nauki o Kościele.

Mówiąc o ścisłej jedności Kościoła z Chrystusem Konstytucja nie nazywa Kościoła kontynuacją Wcielenia; przestaje tylko na prostym stwierdzeniu, że społeczny organizm Kościoła jest podobnym organem zbawczym dla Ducha Bożego jak ludzka natura Chrystusa dla Słowa Bożego¹¹². Takie sformułowanie czyni zadość tym wszystkim, którzy obawiali się, że nazywanie Kościoła kontynuacją Wcielenia groziłoby fałszywym rozumieniem tego określenia jako jakiejś nowej czy rozszerzonej unii hipostatycznej, a z drugiej strony uwzględnia pozytywne wartości analogii między bosko-ludzką strukturą Kościoła a tajemnicą Wcielenia, analogii przypominanej za J.A. Möhlerem nie tylko przez teologów, ale też w encyklikach „Satis cognitum” i „Mistici Corporis”. Unika się w ten sposób zarówno monofizytyzmu jak i nestorianizmu eklezjologicznego. Wykazuje się bowiem, że chociaż Kościół nie stanowi jakiejś unii hipostatycznej, to jednak między ochrzczonego a Duchem Świętym zachodzi jakieś głębokie i w najwyższym stopniu skuteczne zjednoczenie, zjednoczenie nigdy nie ulegające zerwaniu ani też nigdy nie pozbawiające Kościoła jego elementu czysto ludzkiego¹¹³.

Wyjaśniając zasadniczą treść Pawłowego wyrażenia „ciało Chrystusa” odbiera się dziś na ogół od interpretacji usiłującej zmieścić w tym pojęciu zarówno jurydyczną jak i mistyczną stronę Kościoła. Dawniej w

¹¹¹ Por. m. in. kard. M. Browne, Bericht über das Schema „De Ecclesia über die Kirche”, w: Vaticanum secundum, Bd II, s. 223; ks. A. Kubiś, Wprowadzenie do Lumen Gentium — konstytucji dogmatycznej o Kościele, w: Idee przewodnie soborowej Konstytucji o Kościele, Kraków 1971, s. 34; Ch. Moelle, „Le ferment des idées dans l'élaboration de la Constitution”, s. 95.

¹¹² Por. Constitutio „Lumen Gentium...” n. 8 (pierwszy akapit), „Acta Apostolicae Sedis” 57(1965) 11.

¹¹³ Por. G. Dejaifve, La „Magna Carta” de Vatican II. La Constitution „Lumen Gentium”, „Nouvelle Revue Theologique” 87(1965) 87(1965) 7; P. Fransen, L'Eglise comme peuple de Dieu, w: La nouvelle image de l'Eglise. Bilan du Concil Vatican II (sous la direction du B. Lambert), Tours 1967 (Tłum. polskie, Warszawa 1968) s. 112; ks. W. Granat, Misterium Kościoła. Refleksje nad pierwszym rozdziałem konstytucji dogmatycznej „Lumen Gentium”, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 9(1966) nr 3, s. 6; A. Grillmeier, dz. cyt., kol. 1969—172; K. Mc Namara, Duch Święty w Kościele, w: Kościół w obliczu reformy (pod red. D. Flanagan), Warszawa 1969, s. 42—44; H. Mühlen, Die Ekklesiologie der Kommission für Glauben und Kirchenverfassung des Ökumenischen Rates der Kirchen und das Vaticanum II, w: Volk Gottes. Zum Kirchenverständnis der katholischen, evangelischen und anglikanischen Theologie (Festgabe für J. Hofer — hrsgg von R. Bäumer und R. Dolch), Freiburg-Basel-Wien 1967, s. 607—616; Tenze, Der Kirchenbegriff des Konzils, w: Die Autorität der Freiheit, Gegenwart des Konzils und Zukunft der Kirche im ökumenischen Disput (hrsgg. von J.Ch. Hampe) München 1967, Bd I., s. 295—297; G. Philips, L'Eglise et son mystère au II-e Concile du Vatican, s. 117—118.

celu przeciwstawienia się różnym spirytualizującym tendencjom w eklezjologii, prowadzącym do przeciwstawienia Kościołowi widzialnemu jakiegoś Kościoła niewidzialnego podkreślano bardzo mocno, że Pawłowy obraz „ciała Chrystusa” oznacza wprost całą rzeczywistość Kościoła, zarówno jego elementy wewnętrzne jak i zewnętrzne. Stanowisko takie podtrzymywane już wcześniej m. in. przez E. Przywarę i M.D. Kostera zostało zdecydowanie poparte przez abpa K. Gröbera i encyklikę „Mystici Corporis”¹¹⁴. Dalsze badania przeprowadzane zwłaszcza przez egzegetów wykazały jednak, że „ciało Chrystusa” ma w listach św. Pawła przede wszystkim sens chrystologiczny i soteriologiczny a nie eklezjologiczny¹¹⁵. Wyrażenie to ukazuje mistyczny związek czy nawet pewną tożsamość Kościoła z Chrystusem uwielbionym, wskazuje więc na teologiczną i sakramentalną jedność Kościoła, transcendentną w pewnym sensie w stosunku do konkretnych socjologiczno-historycznych form istnienia i rozwoju wspólnoty kościelnej. Ponieważ „ciało Chrystusa” nie posiada według św. Pawła jakichś bezpośrednich implikacji socjologicznych, z tej racji niezależnie od innych, niesłuszne były usiłowania określenia przy pomocy tylko tego wyrażenia istoty Kościoła jako społeczności doskonałej i nadprzyrodzonej¹¹⁶. Tak więc słuszną opinię wyrażali teologowie, którzy twierdzili, że encyklika „Mystici Corporis” w swej interpretacji „mistycznego ciała Chrystusa” odbiegała w znacznej mierze od myśli św. Pawła. Natomiast należy podkreślić, że Konstytucja „Lumen Gentium” mówiąca o „ciele Chrystusa” w rozdziale o tajemnicy Kościoła i uwydatniająca przede wszystkim chrystologiczny i sakramentalny sens tego wyrażenia jest z myślą Pawłową jak najbardziej zgodna.

Jeśli pojęcie Mistycznego Ciała Chrystusa ma przede wszystkim charakter chrystologiczno-soteriologiczny i oznacza głównie wspólnotę życia w jedności z Chrystusem, to niezbyt słuszne wydają się być takie określenia tego pojęcia, które w równej mierze wymieniają wszystkie elementy złożonej rzeczywistości Kościoła. Również niesłuszne byłyby takie określenia Ciała Mistycznego, które by wskazywały wyłącznie na same

¹¹⁴ Por. ks. M. Kołodziejczyk, dz. cyt., s. 20—31; ks. F. Dziasek, dz. cyt., t. II, s. 274—276; ks. A. Skowronek, Soborowa wizja Kościoła, „Collectanea Theologica” 37(1967) s. 1, s. 6—7; F. Vierung, Christus und die Kirche in römisch-katholischer Sicht. Eklesiologische Probleme zwischen dem ersten und zweiten vatikanischen Konzil, Göttingen 1962, s. 25—35.

¹¹⁵ Por. G. Colombo, Il carattere soprannaturale della Chiesa nei suoi elementi costitutivi essenziali, w: Colombo-Lyonnet-Alberich-Balducci, La Costituzione dogmatica „De Ecclesia”. Aspetti vari, Regio Emiliana 1965, s. 19—20. Autor powołuje się przy tym na Y. Congara (por. Peut-on définir l’Eglise?, s. 29), St. Jakiego (por. dz. cyt., s. 167) i R. Schnackenburga (por. La théologie du Nouveau Testament. Etat de la question, Bruges 1961, s. 76). Por. też ks. A. Śliwiński, Idea Ludu Bożego we współczesnej eklezjologii, Pelplin 1974, s. 265—266.

¹¹⁶ Por. G. Colombo, art. cyt., s. 19—20; E. Menard, L’ecclésiologie hier et aujourd’hui, Bruges 1966, s. 99.

elementy wewnętrzne, tworzące jakby jakiś Kościół niewidzialny, odrębny od widzialnego. Właściwe określenie Ciała Mistycznego winno uwypuklać boskie elementy Kościoła, ale zaznaczyć, że stanowią one tylko jeden aspekt złożonej niepodzielnie rzeczywistości. Dlatego nie wydają się być w pełni zadawalające ani określenia Bonsirvena, Bovera, Ciprianiego, Mitterera czy Morela mówiące jedynie o czysto wewnętrznej stronie Kościoła¹¹⁷, ani też określenia Parentego czy Premma wyliczające nawet na pierwszym miejscu elementy składające się na widzialną instytucję Kościoła¹¹⁸. Więcej słuszności wydają się natomiast mieć definicje podane m. in. przez E. Murę, Gerarda del S. Cuore i S. Trompa, które choć mówią również o instytucjonalnych elementach Kościoła, to jednak bardzo mocno i wszechstronnie przedstawiają nadprzyrodzone więzy między Kościołem a Chrystusem¹¹⁹.

Jeśli chodzi o problem rozwoju nauki o Mistycznym Ciele Chrystusa w Tradycji Kościoła należy niewątpliwie uznać, że św. Augustyn dokonał jakiejś „spirytualizacji” pojęcia „ciała Chrystusa”¹²⁰. Równocześnie trzeba jednak zaznaczyć, że przyjmuje on to pojęcie zarówno w znaczeniu węższym utożsamiając je z Kościołem widzialnym budowanym przez Eucharystię jak i w znaczeniu szerszym, włączając do tego ciała wszystkich sprawiedliwych, począwszy od Abła¹²¹. Św. Tomasz wydaje się również przyjmować takie podwójne rozumienie Mistycznego Ciała Chrystusa pisząc, że instytucja Kościoła jest formą i narzędziem istnienia i wzrostu Ciała Mistycznego¹²² oraz rozciągając granice Ciała Mistycznego na wszystkich w ogóle, którzy podlegają panowaniu Chrystusa i wpływowi jego łaski¹²³. Mówiąc o tej augustyńsko-tomistycznej koncepcji ciała Chrystusa warto zaznaczyć, że nie była ona czymś zupełnie i kardynała Lercaro¹²⁹ zajęła stanowisko bardziej elastyczne, zgodne z

¹¹⁷ Por. przypisy 24—27 niniejszego artykułu.

¹¹⁸ Por. przypisy 28—29 niniejszego artykułu.

¹¹⁹ Por. przypisy 33—35 niniejszego artykułu.

¹²⁰ Por. przypis 37 niniejszego artykułu.

¹²¹ Por. m. in. Th. Filthaut, *Das Reich Gottes in der Katholischen Unterweisung. Eine historische und systematische Untersuchung*, Freiburg 1958, s. 27; J. Grabowski, *The Church: An Introduction to the Theology of St. Augustine*, St. Luis 1957, s. 4—5, 17—18, 56; J. Ratzinger, *Herkunft und Sinn der Civitas-Lehre Augustins. Begengnung und Auseinandersetzung mit Wilhelm Kamlach*, w: *Augustinus-Magister*, t. II, Paris 1954, s. 978—979; Tenze, *Volk und Haus Gottes in Augustins-Lehre von der Kirche*, München 1954, s. 327.

¹²² Por. przypisy 31 i 41 niniejszego artykułu. Por. też Y. Congar, *L'idée de l'Eglise chez saint Thomas d'Aquin*, s. 59—91; Tenze, *L'Eglise de saint Augustin à l'époque moderne*, s. 232—240; M. Grabmann, *Die Lehre des hl. Thomas von Aquin von der Kirche als Gotteswerk*, Regensburg 1903, s. 81—83; A. de la Huerca, *La Iglesia de la caridad y la Iglesia del derecho. Análisis teológico de la potestad entregada por Cristo a la Iglesia*. w: *La potestad de la Iglesia (Análisis desu aspecto jurídico)*. Trabajos de la VII semana de derecho canonico, Barcelona-Madrid-Vallencia-Lisboa 1960, s. 40—42, 47; M. J. Guillou, *Le Christ et l'Eglise*, s. 309—315; F. Malberg, dz. cyt., s. 205.

¹²³ Por. przypisy 38 i 40 niniejszego artykułu. Por. też ks. W. Granat, *Dogmatyka katolicka*, t. IV, s. 281—282; M.J. Le Guillou, *Le Christ et l'Eglise*, s. 264—268.

nowym, ale miała głęboką podstawę w Pawłowej nauce o zbawczym misterium Chrystusa, rozwiniętej zwłaszcza w liście do Efezjan¹²⁴. Do tej nauki wyraźnie też nawiązuje Konstytucja „Lumen Gentium” zarówno wtedy, gdy rysuje trynitarną genezę Kościoła (nn 2—4)¹²⁵, jak i wtedy, gdy przedstawia różne stopnie przynależności do Ludu Bożego (nn. 13—16)¹²⁶.

Ponieważ niektórzy teologowie współcześni za bardzo ulegali tendencjom spirytualizującym w nauce o ciele Chrystusa, papież Pius XII w encyklikach „Mystici Corporis” i „Humani Generis” bardzo mocno podkreślił tożsamość mistycznego ciała Chrystusa i widzianej społeczności Kościoła¹²⁷; tożsamość ta wydawała się być absolutna i jednoznaczna, tak że przynależność do Ciała Mistycznego pokrywała się w każdym punkcie z pełnym wcieleniem do prawnej społeczności Kościoła. Konstytucja „Lumen Gentium” uwzględniając m. in. postulaty kardynała Lienarta¹²⁸

¹²⁴ Por. tamże, s. 40—45. 56—57; J. Gnlika, *Mysterium (μυστηριον) I*. In der Schrift, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd VII, Freiburg 1962², kol. 728—729; B. Neunheser, *Mysterium (μυστηριον) II*. In der christlichen Traditionen, Tamże, kol. 729—730; K. Prümm, *Mysterium*, w: *Bibeltheologisches Wörterbuch*, s. 1051—1057; G. Richter, *Geheimnis. I. Biblisch*, w: *Handbuch theologischer Grundbegriffe*, Bd. I, s. 444—447; B. Rigaux, *Le mystère de l'Eglise à la lumière de la Bible*, w: G. Barauna — Y. Congar, *L'Eglise de Vatican II*, s. 227—228.

¹²⁵ Por. „Acta Apostolicae Sedis” 57(1965) 5—7. Por. też Th. Strotmann, *L'Eglise comme mystère*, w: G. Barauna — Y. Congar, *L'Eglise de Vatican II*, s. 260—261; V. Warnach, *L'Eglise comme mystère*, w: *La Nouvelle Image de l'Eglise*, s. 41—47.

¹²⁶ Por. „Acta Apostolicae Sedis” 57(1965) 17—20. Por. też ks. R. Łukaszczyk, *Problem przynależności do Kościoła Chrystusowego w ujęciu Konstytucji Lumen Gentium Soboru Watykańskiego II*, „Rocznik Teologiczno-kanoniczny” 14(1967) z. 2. s. 77—81; ks. bp. B. Pylak, *Problem czionkostwa Kościoła w Konstytucji Lumen Gentium*, w: *Pastori et magistro. Praca zbiorowa dla uczczenia 50-lecia kapłaństwa bpa P. Kałwy*, Lublin 1966, 162; Th. Strotmann, art. cyt., s. 264.

¹²⁷ Por. przypis 43 niniejszego artykułu. Por. też. Y. Congar, *Le Christ chef invisible de l'Eglise visible d'après saint Paul*, s. 393—395; ks. A. Śliwiński, dz. cyt., s. 268 n. 32.

¹²⁸ Kard. A. Lienart już w pierwszym okresie obrad Soborowych w r. 1962 podkreślił, że jest nieścistością utożsamianie bez reszty aspektów ciała mistycznego i Kościoła widzialnego; prawdziwa więź między nimi jest bardziej złożona i wymaga jakiegoś elastyczniejszego opisu. Por. H. Mühlen, *Der Kirchenbegriff des Konzils*, s. 291; G. Philips, *L'Eglise et son mystère au II-e Concile du Vatican*, s. 18; Tenże, *Die Geschichte der dogmatischen Konstitution über die Kirche „Lumen Gentium*, s. 40.

¹²⁹ Kard. G. Lercaro przemawiając na Soborze w dn. 3 października 1963 r. stwierdził, że chociaż pojęcia „Kościoła widzialnego” i „ciała mistycznego” dotyczą tej samej rzeczywistości, to jednak ujmują ją z różnych punktów widzenia, jedno od strony widzialnej instytucji a drugie od strony niewidzialnego życia Bożego; chociaż w porządku istotowym pojęcia te oznaczają jedno i to samo, to jednak w konkretnym porządku egzystencjalnym jest między nimi jakieś stałe napięcie, które zaniknie dopiero wraz z osiągnięciem przez Kościół eschatologicznej doskonałości. Por. G. Lercaro, *Grezen und Wesen der Kirche*, w: *Vaticanum secundum*, Bd II, 1963, s. 257—262. Por. też G. Dejaifve, *La „Magna Carta” de Vatican II*, s. 8; G. Philips, *L'Eglise et son mystère au II-e Concile du Vatican*, s. 24; Tenże, *Die Geschichte der dogmatischen Konstitution über die Kirche „Lumen Gentium”*, s. 142; E. Schillebeeckx, *Ecclesia semper purificanda*, *Aneks do pracy tegoż autora pt. „Chrystus sakrament spotkania z Bogiem”*, Kraków 1966, s. 268—271; A. Wenger, *Vatican II. Chronique de la deuxième session*, Paris 1964. s. 41—42.

najnowszymi dociekaniem teologów. Stwierdza ona, że „wyposażona w organa hierarchiczne społeczność i zarazem Mistyczne Ciało Chrystusa, widzialne zrzeszenie i wspólnota duchowa, Kościół ziemski i Kościół bogaty w dary niebiańskie — nie mogą być pojmowane jako dwie rzeczy odrębne, przeciwnie tworzą one jedną rzeczywistość złożoną, która zra-
sta się z pierwiastka boskiego i ludzkiego”¹³⁰. W świetle więc Konstytucji widzimy, że chociaż pojęcia Kościoła widzialnego i Mistycznego Ciała oznaczają tę samą rzeczywistość, to mówią one o jej różnych aspektach: widzialnym lub instytucjonalnym oraz duchownym lub mistycznym; aspekty te wiążą się z sobą w różny sposób w konkretnych sytuacjach zależnie od stopnia naszej łączności z Kościołem, od mniejszej lub większej doskonałości naszego wcielenia w Kościół¹³¹. Jakkolwiek więc widzialna społeczność hierarchiczna nigdy nie może być oddzielona od Mistycznego Ciała Chrystusa, gdyż nie ma nigdy dwu Kościołów: widzialnego i niewidzialnego, ale jeden: widzialny i zarazem niewidzialny, to jednak tych dwu pojęć nie można utożsamiać bez żadnych zastrzeżeń. Nie można treści jednego pojęcia przyznawać w całości drugiemu bez uwzględnienia specjalnego znaczenia każdego z tych pojęć. Jedną i tę samą rzeczywistość nazywamy Ciałem Mistycznym lub społecznością kościelną, ale przez każdą z tych nazw chcemy zwrócić uwagę na inny aspekt. Tak więc te dwa pojęcia mówią nam o złożonej tajemniczo rzeczywistości Kościoła, o jego elementach różnorodnych (boskim i ludzkim), ale przecież tworzących ściśłą jedność; elementy te, podobnie jak boska i ludzka natura Chrystusa choć pozostają odrębne, tworzą zawsze jedną nierozzerwalną całość¹³².

W świetle tych analiz wydaje się słuszna opinia tomistów, iż instytucja Kościoła oznacza i sprawia wspólnotę życia w jedności z Chrystusem, nazywaną Mistycznym Ciałem Chrystusa. Nie ma tu jakiegoś odcieleśnienia Ciała Mistycznego, bo przecież wspólnota ta jest zarazem wewnętrzna i zewnętrzna, jej podstawą jest człowieczeństwo Chrystusa

¹³⁰ „Societas autem organis hierarchicis instructa et mysticum Christi Corpus, coetus adspectabilis et communitas spiritualis, Ecclesia terrestris et Ecclesia coelestibus bonis ditata, non ut duae res considerandae sunt, sed unam realitatem complexam efformant, quae humano et divino coalescit elemento”, Constitutio „Lumen Gentium”... n. 8 „Acta Apostolicae Sedis” 57(1965) 11. Tłum. polskie w: Sobór Watykański II, Konstytucje, dekry, deklaracje (Tekst łacińsko-polski), Poznań 1968, s. 157. Por. też m. in. H. Fries, Wandel des Kirchenbildes und dogmengeschichtliche Entfaltung, s. 276; ks. W. Granat, Misterium Kościoła, s. 4 m. 10; ks. bp. B. Pylak, Zbawca funkcja Kościoła w Konstytucji Lumen Gentium, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 9(1966) nr 3, s. 20—21, E. Schillebeeckx, Ecclesia semper purificanda, s. 273—276.

¹³¹ Por. B.C. Butler, Les chrétiens non catholiques et l’Eglise, w: G. Barauna — Y. Congar, L’Eglise du Vatican II, t. II, s. 663.

¹³² Por. H. Mühlén, Der Kirchenbegriff des Konzils, s. 302—305; G. Philips, L’Eglise et son mystère au II-e Concile du Vatican, s. 115—117.

jako źródło łaski i zbawienia, a widzialnymi narzędziami realizacji sakramenty święte, zwłaszcza chrztu i Eucharystii¹³³.

Wyrażenie „ciało Chrystusa” choć pozostaje zawsze w kategorii obrazów i nie powinno być nigdy całkowicie odrywane od innych obrazów nowotestamentalnych, to jednak może otrzymać wśród tych obrazów pierwszą rangę i służyć do ujęcia wielu wartości podstawowych przy wyrażeniu tajemnicy Kościoła¹³⁴. Obraz ciała ma bowiem u św. Pawła znaczenie szczególne i istotne; jest on czym więcej niż zwykłą metaforą, gdyż ujmuje Kościół w jego najgłębszej istocie¹³⁵. Wyjaśnia go najlepiej ścisły związek między Kościołem a Chrystusem i stąd jako jedna z głównych wypowiedzi o Kościele otrzymał szczególne miejsce w nowszych oświadczeniach Magisterium Kościoła, zwłaszcza w encyklice „Mystici Corporis”¹³⁶. Również w Konstytucji „Lumen Gentium” nazwa „ciała Chrystusa” nie posiada tylko znaczenia przenośnego na równi z innymi obrazami biblijnymi, ale jest wypowiedzią, która rzeczywiście ujmuje istotę Kościoła, choć nie w sposób ścisły i wyczerpujący; pojęcie ciała jest bowiem w myśli biblijnej, zbliżone do pojęcia sakramentu: ciało jest w swych różnych sposobach i formach istnienia istotnym widzialnym przejawem wewnętrznej, duchowej rzeczywistości¹³⁷. Obraz „ciała Chrystusa” jest w Konstytucji szczególnym i najbardziej sugestywnym wyrazem chrystologicznego aspektu Kościoła¹³⁸. Z pośród wszystkich obrazów biblijnych używanych często przez tradycję patrystyczną i podjętych przez Konstytucję ten właśnie obraz wydaje się najgłębiej i najbardziej syntetycznie wyrażać ścisłe relacje między Trójcą Świętą a misterium Kościoła, zwłaszcza organiczną jedność Głowy i członków oraz jej najwyższe źródło, Ducha Świętego. Tak więc obraz „ciała Chrystusa” pozwala nam odkryć niejako od szczytów boską wielkość Kościoła¹³⁹. Jednakże nie ukazuje on ściśle i wyczerpująco wszystkich aspektów bo-

¹³³ Por. M.J. Le Guillou, *La tendenze ecclesiologicalhe nella Chiesa cattolica*, s. 165—167.

¹³⁴ Por. L. Cerfaux, *les images symboliques de l'Eglise dans le Nouveau Testament*, s. 252 n. 2.

¹³⁵ Por. Tamże, s. 243. 253; P. Faynel, dz. cyt., t. I, s. 189; ks. R. Łukaszyk, *art. cyt.*, s. 43—44; ks. L. Zimny, *Tajemnica Kościoła, „Ateneum Kapłańskie”* 68(1965) 273.

¹³⁶ Por. *Berichte über die Generaldebatte zum gesamten Kirchenschema und über die Diskussion der Einleitung und des I Kapitels*, w: *Vaticanum secundum*, Bd II, s. 233.

¹³⁷ Por. Y. Congar, *Le Christ chef invisible de l'Eglise visible d'après saint Paul*, s. 375; V. Warnach, *L'Eglise come sacrament*, w: *La Nouvelle Image de l'Eglise*, s. 48, 49 n 35. Według tego ostatniego autora na istotny charakter wypowiedzi o „Ciele Chrystusa” wskazuje zwłaszcza częste używanie przez Konstytucję formuły: „*corpus Christi quod est Ecclesia*”.

¹³⁸ Por. ks. J. Brudz, *Misterium Kościoła*, w: *Idee przewodnie Soborowej Konstytucji o Kościele*, s. 55.

¹³⁹ Por. M. Philippon, *La Très Sainte Trinité et l'Eglise*, w: G. Barauna — Y. Congar, *L'Eglise du Vatican II*, t. II, s. 284.

gatej rzeczywistości Kościoła i dlatego musi być uzupełniony przez wiele innych obrazów czy wyrażeń biblijnych. Stąd słusznie wielu teologów pisało np., że obraz „ciała” należy uzupełnić obrazem „oblubienicy”¹⁴⁰. Sama Konstytucja „Lumen Gentium” chcąc zapobiec niebezpieczeństwu jakiegoś niezbyt usprawiedliwionego utożsamienia Chrystusa z Kościołem, czy też rozumienia obrazu „ciała” jako pojęcia oznaczającego ściśle hierarchiczną strukturę Kościoła wyakcentowuje też mocno inne ważne wyrażenie biblijne, a mianowicie nazwę „Ludu Bożego”¹⁴¹, oraz umieszcza sam obraz „ciała Chrystusa” w kontekście wielu innych, zwłaszcza w łączności z obrazem oblubienicy; te inne obrazy lepiej uwydatniają pewną odrębność Kościoła od jego Oblubienca¹⁴².

W świetle tych uwag należy ocenić dociekanie teologów dotyczące problemu, czy można traktować wyrażenie „ciało Chrystusa” jako definicję Kościoła. Od ukazania się encykliki „Mystici Corporis” przyzwyczajaliśmy się prawie wyłącznie do definiowania Kościoła jako (mistycznego) ciała Chrystusa¹⁴³. Również po Soborze niektórzy teologowie piszą, że Kościół można jakoś ogólnie zdefiniować jako „ciało mistyczne Jezusa Chrystusa”¹⁴⁴. Piszą też, iż nie ma cienia wątpliwości, że w Ef 1, 23 św. Paweł daje nam definicję samej natury Kościoła; w jednym zdaniu zbudowanym w formie ściśle hebrajskiego paralelizmu umieszcza on obok siebie dwie komplementarne definicje: „Kościół jest Ciałem Chrystusa”, „Kościół jest pleromą Chrystusa”. Można więc faktycznie definiować Kościół jako będący istotnie ciałem Chrystusa i można go definiować jako będący istotnie uczestnictwem w pełni Chrystusa¹⁴⁵. Rów-

¹⁴⁰ Te opinie teologów przypomina m. in. U. Valeske. Por. *Votum Ecclesiae*, München 1962, Bd. I, s. 248. Por. też P. Faynel, dz. cyt., t. I, s. 42—73, 189—193; P. Fransen, *L'Eglise come peuple de Dieu*, s. 105.

¹⁴¹ Por. *Constitutio „Lumen Gentium”... Caput II. De populo Dei, „Acta Apostolicae Sedis”* 57(1965) 12—21. Por. też Ch. Moeller, *Le ferment de l'idée dans l'élaboration de la Constitution*, s. 104 n. 3; *Berichte über die Generaldebatte zum gesamten Kirchenschema und über die Diskussion der Einleitung und des I. Kapitels*, s. 233. Warto zaznaczyć, że w nauce o członkostwie Kościoła zastąpiono przedstawioną w pierwszym projekcie ideę „Ciała Chrystusa” ideą „Ludu Bożego”, bardziej stosowną w wyjaśnieniu tej nauki, gdyż dopuszczają możliwość różnych stopni i sposób przynależności do Kościoła. Por. bp. B. Pylak, *Problem członkostwa Kościoła w Konstytucji Lumen Gentium*, w: *Pastori et Magistro*, s. 158.

¹⁴² Por. *Constitutio „Lumen Gentium...” nn. 5—7, „Acta Apostolicae Sedis”* 57(1965) 7—11. Por. też Ch. Moeller, *Le ferment des idées dans l'élaboration de la Constitution*, s. 104; E. Schillebeeckx, *Ecclesia semper purificanda*, s. 286.

¹⁴³ Por. J.L. Witte, *L'Eglise „sacramentum unitatis” du cosmos et du genre humain*, w: G. Barauna — Y.M.J. Congar, *L'Eglise du Vatican II*, t. II, s. 478.

¹⁴⁴ Por. np. ks. W. Granat, *Dogmatyka katolicka*, T. IX. *Synteza*, Lublin 1967, s. 308.

¹⁴⁵ „En une figure de style proprement hébraïque, le parallélisme, Paul place ici l'une à côté de l'autre deux définitions complémentaires de l'Eglise... il ne fait pas l'ombre d'un doute que Paul nous donne ici une définition de la nature même de l'Eglise: elle est „le corps du Christ”, elle est „le plerôme du Christ”. Dès lors, peut-on définir l'Eglise comme étant essentiellement „participation à la plénitude du Christ”? Effectivement, tout comme on peut la définir comme étant essentiell-

niez papież Paweł VI w jednym ze swoich przemówień stwierdza, że „mistyczne ciało Chrystusa” jest definicją podaną przez św. Pawła i stanowi nazwę najczęściej używaną i najbliższą prawdy¹⁴⁶, a w innym z przemówień dodał, że definicję Kościoła jako Ludu Bożego należy uzupełnić określeniem: ciało mistyczne Chrystusa¹⁴⁷. Słusznie można powiedzieć, że wyrażenie „ciało Chrystusa” jest jakby pełne tajemnicy Kościoła; podkreśla doskonale ścisłą unię Kościoła z Chrystusem uwielbionym. Jednakże ta unia nie przekreśla odrębnego charakteru Kościoła i Chrystusa; Kościół i Chrystus nie utożsamiają się z sobą ale stoją obok siebie w postawie wzajemnej miłości jak oblubienica wobec oblubieńca¹⁴⁸. Samo wyrażenie „ciało Chrystusa” nie ukazuje wyraźnie tej odrębności Kościoła, nie akcentuje ludzkiego, historycznego i społecznego charakteru Kościoła. Dlatego nie można go uważać za wystarczającą, w pełni adekwatną definicję Kościoła. Żadnego zresztą z obrazowych najczęściej wyrażań biblijnych nie można uważać za określenie w pełni wyczerpujące, gdyż każde z nich uwypukla w szczególny sposób tylko niektóre aspekty Kościoła; dlatego też do pełniejszego opisu natury Kościoła trzeba się posłużyć kilku różnymi określeniami biblijnymi. Wyrażenie „Ciało Chrystusa”, względnie „mistyczne Ciało Chrystusa”¹⁴⁹ można uważać za określenie szczególnie odpowiednie do przedstawienia jednego z najbardziej istotnych aspektów Kościoła, a mianowicie jego ścisłego związku z Chrystusem i z całą Trójcą Św., ale by opisać możliwie dokładnie całą rzeczywistość Kościoła należy to wyrażenie uzupełnić jakimiś innymi, uwzględniając zwłaszcza pojęcie Ludu Bożego.

Dlatego też sama Konstytucja „Lumen Gentium” chcąc przedstawić Kościół w kategoriach społeczno — historycznych i historiozbowczych a przez to również lepiej wytłumaczyć powiązanie niekatolików z Koś-

ment „le corps du Christ”. J.L. Witte, *L'Eglise „sacramentum unitatis” du cosmos et du genre humain*, s. 478. Podobne poglądy wypowiadał też Witte w swoich wcześniejszych artykułach. Por. np. *Die Katholizität der Kirche*, s. 211 (Ef 1, 23: „Eine grandiose Definition der Kirche in hebräischer Sprachweise”), s. 213—214 („Es geht hier in Eph 1, 23 doch um eine Wesendefinition der Kirche: sie ist Soma Christi, sie ist Pleroma Christi”), s. 218 (Autor stwierdza tu, że Apostoł definiuje Kościół jako „ciało” i „pleroma Chrystusa” i z tych pojęć należy wychodzić w mówieniu o Kościele, a nie z pojęcia „Koinonia”, które stoi na drugim planie i wymaga dalszych wyjaśnień). Por. też P. Faynel, dz. cyt., t. I, s. 72 („... l'image du corps est pratiquement devenue, sous la plume de Paul, une définition de l'Eglise”).

¹⁴⁶ Papież mówił o tym w czasie śródowej audiencji generalnej w dn. 8 czerwca 1966 r. Por. „*L'Osservatore Romano*” z dn. 9. VI. 1966 (Tłum. polskie, w: Paweł VI, *Trwajcie mocni w wierze*, Kraków 1971, s. 110).

¹⁴⁷ Por. przemówienie z dn. 12. XI. 1969, „*L'Osservatore Romano*” z dn. 13.XI. 1969.

¹⁴⁸ Por. J.L. Witte, *L'Eglise „sacramentum unitatis” du cosmos et du genre humain*, s. 478.

¹⁴⁹ Por. przypis 23 niniejszego artykułu.

ciółem, posługuje się w rozdziale drugim pojęciem „Ludu Bożego”¹⁵⁰. Co więcej mówiąc o samym misterium Kościoła, nie poprzestaje ona na samym wyeksponowaniu obrazu „Ciała Chrystusa”, ale też wiąże ten obraz idąc za listem do Efezjan z obrazem pełni i oblubienicy¹⁵¹. Przedstawia też jeszcze wcześniej szereg innych obrazów biblijnych, dzieląc je na cztery grupy, zależnie od tego, czy brane są z życia pasterskiego (np. owczarnia, trzoda), czy z uprawy roli (np. rola uprawna, winnica, latorośl), czy z budownictwa (np. budowla, dom rodzinny, świątynia, miasto święte), czy wreszcie z życia rodzinnego i narzeczeństwa (matka nasza i nieskalana oblubienica)¹⁵². Te wszystkie obrazy przechodzą od analogii najprostszych aż do najbogatszych, zaczerpniętych z najwyższych form ludzkiej wspólnoty, stopniowo się uzupełniają i wzajemnie dopełniają, ukazując w ten sposób różne aspekty wewnętrznej natury Kościoła, zwłaszcza jego związku z Chrystusem¹⁵³.

Do wielu różnych obrazów i określeń biblijnych odwołuje się również papież Paweł VI w swoim nauczaniu o Kościele, zarówno w dokumentach oficjalnych¹⁵⁴ jak i w różnych przemówieniach¹⁵⁵. I tak np. w przemówieniach na śródowych audiencjach generalnych mówił m. in. o uzupełnieniu „Ludu Bożego” przez „Ciało Chrystusa”¹⁵⁶, mówił o domu Bożym jako o jednej z wielu nazw biblijnych, będącej porównaniem i obrazem, o biblijnym obrazie budowania, o „budowli” jako o jednym z symbolicznych obrazów Kościoła najczęściej używanych i najbardziej wyrazistych, przedstawiał koncepcję Kościoła jako gmachu, który mamy

¹⁵⁰ Konstytucja „Lumen Gentium” zdaje się ukazywać ścisły związek określenia Ludu Bożego z określeniem mistycznego Ciała Chrystusa, gdy stwierdza w n. 9, że chrześcijański Lud Boży ma za Głowę uwielbionego Chrystusa. Por. „Acta Apostolicae Sedis” 54(1965- 13. Por. też A. Grillmeier, dz. cyt., s. 179; ks. R. Łukaszyk, Pojęcie Kościoła jako Ludu Bożego w eklezjologii Vaticanum II, „Roczniki Teologiczno-kanoniczne” 16(1969) z. 2, s. 57; bp. B. Pylak, Problem członkostwa Kościoła w Konstytucji Lumen Gentium, s. 158; E. Schillebeeckx, Ecclesia semper purificanda, s. 282—283; ks. A. Śliwiński, dz. cyt., s. 279—285.

¹⁵¹ Por. zwłaszcza ostatni akapit nru 7 Konstytucji „Lumen Gentium”, „Acta Apostolicae Sedis” 57(1965) 11.

¹⁵² Por. Constitutio „Lumen Gentium”... n: 6, „Acta Apostolicae Sedis” 57(1965) 8—9. Por. też L. Cerfaux, Les images symboliques de l’Eglise dans le Nouveau Testament, s. 243; G. Philips, L’Eglise et son mystère au II-e Concile du Vatican, s. 100.

¹⁵³ Por. ks. H. Bogacki, Misterium Kościoła pielgrzymującego, w: Kościół w świetle Soboru (Praca zbiorowa), Poznań 1968, s. 70; A. Grillmeier, dz. cyt., kol. 173.

¹⁵⁴ Por. m. in. Ens. „Ecclesiam suam” z 6 sierpnia 1964 r., „Acta Apostolicae Sedis” 56(1964) 611—612. 614. 620—625. 628—629. 649. 658 (Tłum. polskie, Paris 1967, s. 53—54. 63. 65—68. 72—73. 93. 104); Sollemnis professio fidei — s. 30. VI. 1968 r.; Tamże 60(1968) 440. 442—444 (Tłum. polskie, w: Posoborowe prawodawstwo kościelne. Dokumenty prawno-liturgiczne (zebrał i tłum. ks. E. Szafrowski), t. II/2, Warszawa 1970, s. 398—399.

¹⁵⁵ O bogactwie wielu różnych obrazów Kościoła mówił papież m. in. w dniu otwarcia drugiego okresu obrad soborowych. Por. Allocutio secunda SS. Concilii periodo ineunte, „Acta Apostolicae Sedis” 55(1963) 847—848 (Tłum. polskie „Życie i Myśl” 14(1964) nr. 1—2, s. 30—31).

¹⁵⁶ Por. przypis 147 niniejszego artykułu.

dalej budować według planu nakreślonego przez Chrystusa¹⁵⁷. Zajmował się papież obrazem owczarni i pasterza¹⁵⁸ oraz mówił o „mystycznej oblubienicy Chrystusa” i „matce chrześcijan” jako o dwu znanych ale zawsze bardzo godnych uwagi figurach, jako o pięknych i tajemniczych nazwach¹⁵⁹.

Tak więc w świetle Konstytucji „Lumen Gentium” i w świetle nauczania Pawła VI inne obrazy biblijne poza wyrażeniem „Ciała Chrystusa” spełniają ważną rolę przy opisywaniu różnych aspektów rzeczywistości Kościoła, choć nie zajmują tak eksponowanego miejsca jak tamto wyrażenie i choć trudno je nazwać definicjami nawet w jakimś szerszym znaczeniu.

„LE CORPS DU CHRIST” COMME DÉFINITION DE L'ÉGLISE.
INTERPRÉTATIONS THÉOLOGIQUES CONTEMPORAINES ET LEUR
ESTIMATION À LA LUMIÈRE DE VATICAN II

Résumé

L'auteur de l'article essaie d'analyser les recherches ecclésiologiques contemporaines, entreprises par des théologiens des exégètes au sujet de la définition de l'Eglise comme „Corps du Christ”, ainsi que d'en faire une estimation théologique. La dénomination dont il s'agit est une des catégories ecclésiologiques principales chez saint Paul; elle a été examinée sous tous ses aspects dans l'ecclésiologie XX-e siècle, qui a trouvé son apogée dans l'encyclique „Mystici Corporis” de 1943, et elle a conquis ensuite une place importante dans le premier chapitre de la Constitution conciliaire sur l'Eglise.

L'auteur commence par analyser les recherches des théologiens et leurs diverses interprétations de la genèse, de l'évolution et du sens réel de la dénomination „Corps du Christ”, contenue dans les Lettres de saint Paul et dans la Tradition de l'Eglise chez saint Paul; elle a été examinée sous tous ses aspects dans l'ecclésiologie proposées par des théologiens sur le caractère de cette dénomination, en tant que description ou définition de l'Eglise et sur les possibilités de son adaptation comme description adéquate de l'Eglise. L'auteur procède enfin à l'estimation de toutes ces interprétations. Il se met à l'oeuvre en les confrontant avec les énonciations de la Constitution sur l'Eglise et constate, que les recherches des théologiens sur l'expression „Corps du Christ” ont apporté sous bien des rapports des résultats durables, confirmés ensuite par le Concile. Elles ont approfondi et modifié l'interprétation de Pie XII quant au sens réel de l'expression corps du Christ”, et ont démontré que cette dénomination, tout en étant une des plus importantes descriptions bibliques de l'Eglise, doit pourtant être complétée par d'autres images bibliques et surtout par la dénomination „Peuple de Dieu”.

¹⁵⁷ Chodzi tu o przemówienia z dn. 4. V., 16. XI i 7. XII. 1966 r. Por. „L'Osservatore Romano” z dn. 5. V., 17. XI i 8. XII. 1966. (Tłum. polskie, w: Paweł VI, Trwajcie mocni we wierze, s. 147—149. 152—156. 156—158).

¹⁵⁸ Mówił o tym m. in. w przemówieniu z dn. 11 maja 1966 r. Por. „L'Osservatore Romano” z dn. 12. V. 1966 (Tłum. polskie, j.w. s. 158—160).

¹⁵⁹ Wypowiedź taką znajdujemy w przemówieniu z dn. 15 czerwca 1966 r. Por. „L'Osservatore Romano” z dn. 16. VI. 1966 (Tłum. polskie j.w. s. 162—165).